

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

İZNİK KOİMESİS KİLİSESİ ve ÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sedat GÜNGÖRDÜ

BURSA – 2019

T. C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

İZNİK KOİMESİS KİLİSESİ ve ÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sedat GÜNGÖRDÜ

Danışman

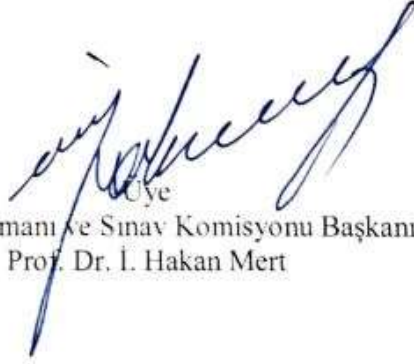
Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT

BURSA – 2019

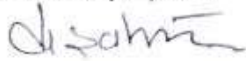
TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Arkeoloji Anabilim Dalı, Arkeoloji Bilim Dalı'nda 701547015 numaralı Sedat Güngördü'nün hazırladığı "İznik Koimesis Kilisesi ve Önemi" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 03.10.2019 günü 11:00-12:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı ~~başarısız~~ olduğuna oybirliği oyçokluğu ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. İ. Hakan Mert

Üye
Doç. Dr. Derya Şahin

Üye
Prof. Dr. Birol Can

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:03/10/2019

Tez Başlığı / Konusu: İznik Koimesis Kilisesi ve Önemi / İznik ve Hıristiyanlık tarihi açısından en önemli yapılardan biri olan Koimesis Kilisesi ve çevresindeki yapılara ait dokümantasyon, fotoğraflama ve tespit çalışması yapılarak kapsamlı bir rapor hazırlanması.

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam VI + 76 sayfalık kısmına ilişkin, 03/10/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3' dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

14.10.2019

Adı Soyadı: Sedat Güngördü
Öğrenci No: 701547015
Anabilim Dalı: Arkeoloji
Programı: Arkeoloji
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman

Prof. Dr. İ. Hakan MERT

14/10/ 2019

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “İznik Koimesis Kilisesi ve Önemi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

14.10.2019

Adı Soyadı : Sedat GÜNGÖRDÜ

Öğrenci No : 701547015

Anabilim Dalı: Arkeoloji

Programı : Arkeoloji

Statüsü : Yüksek Lisans

Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Sedat Güngördü
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı : Arkeoloji
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : VI + 76
Mezuniyet Tarihi : 14/10 /2019
Tez Danışmanı : Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT

İZNİK KOİMESİS KİLİSESİ ve ÖNEMİ

Bu çalışmanın konusunu Bursa ilinin İznik ilçesinde bulunan, VII. ve VIII. yüzyıl arasına tarihlenen Koimesis Kilisesi'ne ait mimari buluntular ve mozaikler oluşturmaktadır. XX. yüzyılın başlarında Kilise yıkılmadan önce, Oskar Wulff ve Theodor Schmit tarafından yapılan çalışmalar bu alandaki araştırmalara ana kaynak olmuştur. İkonoklast Dönemler ve depremlerle birçok kez değiştirilen ya da orijinal hali ile yenilenen Koimesis Kilisesi hem kendine özgü mimari üslubu hem de eşsiz mozaikleri ile Bizans ve Hıristiyanlık tarihi açısından oldukça önemlidir.

Nikaia kentinde bir dönem İmparatorluk Kilisesi olan ve Hyakintos Manastırı sınırları içinde yer alan Kilise'nin 1922 yılında neredeyse tamamı yıkılmıştır. Daha sonraki yıllarda yapılan temizlik çalışmalarında eserlerin bir bölümü müzeye taşınmış, bir bölümü ise üzeri toprakla kapatılarak bırakılmıştır. Günümüzde temellerinin üzeri otlarla kaplanmış ve atıl bir şekilde görünen Kilise, kurtarılmaya ve yaşatılmaya değer tarihi öneme sahiptir.

Anahtar Sözcükler:

Koimesis Kilisesi, İznik/Nikaia, Hyakinthos, Mozaik, Bizans.

ABSTRACT

Name and Surname : Sedat Güngördü
University : Bursa Uludağ University
Institute : Social Sciences
Department : Archaeology
Degree Awarded : Master of Arts
Page Number : VI + 76
Degree Date : 14/10/2019
Supervisor (s) : Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT

CHURCH OF KOIMESIS IN İZNIK AND ITS IMPORTANCE

The subject of this study is the architectural finds and mosaics of the Koimesis Church which is located in Iznik district of Bursa and dates back to VII. and VIII. centuries. Before the collapse of the church in the early 20th century, the works of Oskar Wulff and Theodor Schmit were the main sources of research in this area. Koimesis Church, which was changed many times with iconoclastic periods and earthquakes or renewed in its original form, is very important for Byzantine and Christian history with its unique architectural style and unique mosaics.

In the city of Nikaia, the Church, which was once an Imperial Church and located within the borders of Hyakintos Monastery, was almost destroyed in 1922. During the cleaning works carried out in the following years, some of the works were moved to the museum and some of them were covered with soil. Nowadays, the church, which is covered with grass and has an idle form, has a historical value worth saving and keeping alive.

Key Words:

Koimesis Church, İznik/Nikaia, Hyakinthos, Mosaic, Byzantium

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, İznik ve Hıristiyanlık tarihi açısından büyük öneme sahip Koimesis Kilisesi'nin, günümüzde neredeyse tamamen yok olmuş ve unutulmaya yüz tutmuş özgün mimarisi ve ünlü mozaikleri ele alınmıştır.

Çalışmaya başladığım ilk günden bu yana değerli yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen ve her konuda anlayış gösteren danışman hocam Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert'e, araştırma konusunun seçiminde yol gösteren, bilgi ve tecrübesiyle beni yönlendiren Prof. Dr. Mustafa Şahin'e, özellikle mozaikler bölümünün geliştirilmesinde ve şekillenmesinde büyük emeği olan Doç. Dr. Derya Şahin'e, düzeltme ve geliştirmede yardımları olan Prof. Dr. Birol Can'a, hava fotoğrafları çekimi sırasında destek veren Dr. Serkan Gündüz'e ve tüm çalışma boyunca yardımlarını esirgemeyen hocalarım ve dostlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca her zaman yanımda olan, bu günlere gelmemdeki en büyük destekçim, her konuda güvenen, inanan ve yol gösteren değerli eşim Banuçiçek Güngördü'ye teşekkür ederim.

Sedat GÜNGÖRDÜ

Bursa 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ.....	1
I.I. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	1
I.II. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi	1
İZNİK KOİMESİS KİLİSESİ VE ÖNEMİ	
1. ARAŞTIRMA TARİHİ	3
1.1. Antik Kaynaklar ve Seyyahlar	3
1.2. Modern Kaynaklar	7
2. KİLİSESİN YAPI EVRELERİ VE TARİHÇESİ	11
3. KİLİSENİN KONUMU VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ.....	14
3.1. Konumu.....	14
3.2. Mimari Özellikleri.....	15
3.2.1. Korunma Durumu	15
3.2.2. Kilisenin Planı.....	16
3.2.2.1. Bema ve Pastoforium Odaları	17
3.2.2.2. Naos	17
3.2.2.3. Narteks	19
3.3. Malzeme ve Teknik	19
4. İÇ DEKORASYON	20
4.1. Duvar Mozaikleri.....	21
4.1.1. Apsis ve Bema Kemerli Mozaikleri	21
4.1.1.1. İkonoklast Dönem ve Mozaiklerden İkonların Kaldırılması	24
4.1.1.2. II. Nikaia Konsili ile İkonların Kiliselere Dönüşü.....	25
4.1.2. Naos Mozaikleri	27
4.1.3. Narteks Mozaikleri.....	28
4.2. Zemin Döşemesi.....	30
4.3. Mimari Eserler	30
5. KİLİSENİN ÇEVRESİNDEKİ DİĞER YAPILAR.....	34
6. KARŞILAŞTIRMA.....	35
SONUÇ.....	38
KAYNAKÇA.....	41
ÇİZİMLER, HARİTALAR VE PLANLAR LİSTESİ	45
LEVHALAR LİSTESİ.....	46
ÇİZİMLER	49
HARİTALAR	53
PLANLAR.....	54
LEVHALAR.....	57
ÖZGEÇMİŞ	75

GİRİŞ

I.I. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Bu tez çalışmasında, bir dönem Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmış antik Nikaia / İznik kentinin en önemli yapılarından biri olan Koimesis Kilisesi konu olarak seçilmiştir.

Koimesis Kilisesi'nin önemi ve ilk inşa dönemleri ile ilgili gerek mimari kalıntılar gerekse mozaikler birçok araştırmacı tarafından değerlendirilmiştir. Ancak bu çalışmaların birçoğu, yeni bulguların ve kapsamlı bir çalışmanın olmaması nedeniyle birbirinin tekrarı olmaktan öteye gidememiştir.

Bu düşünceden yola çıkarak tezde, İznik Müzesi'nde bulunan Koimesis Kilisesi'ne ait tüm eserlerin, Kilise ile bağı olduğu düşünülen çevresindeki diğer yapıların ve yeni buluntuların daha kapsamlı araştırılması ve öneminin ortaya konulması amaçlanmıştır.

İznik kenti ve Hıristiyanlık tarihi açısından öneme sahip olan Koimesis Kilisesi'nin tüm yönleriyle ele alınması ve korunması, hem tarihe ışık tutabilmek hem de kültürel değerlerimizi yok olmaktan kurtarmak adına önemlidir.

I.II. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Koimesis Kilisesi'nin, Hyakinthos Manastırı sınırları içinde bulunan yapı topluluğundan biri olduğu ve çevresindeki diğer yapılarla birlikte geniş bir alanı kapsadığı düşünülmektedir (Harita 1). Ayrıca bu bölgeden farklı dönemlerde İznik Müzesi'ne taşınan birçok önemli eser de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, Kilise ile ilgili literatür taraması yanı sıra, hem Koimesis Kilisesi'nin yıkıntılarının bulunduğu alanda hem de müzede yapılan çalışmaları kapsamaktadır.

Kilise ve yaklaşık 40 metre doğusunda bulunan "Böcek Ayazma" adı verilen yapı, birçok araştırmacı tarafından birbirleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda, Böcek Ayazma bu çalışmadan bağımsız tutulamayacağından araştırma kapsamı içine alınmıştır.

Son olarak İznik Müzesi tarafından 1955 ve 1967 yılları arasında yapılan temizlik çalışmalarında, Koimesis Kilisesi'nde bulunan ancak çevre kiliselerden buraya getirildiği düşünülen mimari buluntular ve getirildikleri yapılarda bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Araştırmaya, doküman toplama çalışması yapılarak başlanmıştır. İlk olarak Kilise yıkılmadan önce, mimarisi, iç dekorasyonu ve yazıtları ile ilgili yayınlar yapan XIX. yüzyıl

sonu ve XX. yüzyıl başındaki araştırmalar ele alınmıştır. Ayrıca bulunduğu bölgede, Kilise ile ilişkilendirilen diğer yapılar ve benzer kiliseler ile ilgili de kaynak taraması yapılmıştır. Elde edilen bilgilerle, Kilisenin bulunduğu yer, tarihçesi, plan tipi ve mimari özellikleri, süsleme programı, malzeme ve teknik özellikleri ile ilgili detaylı bir çalışma ortaya konmuştur.

Bu çalışmalar kapsamında İznik Müze Müdürlüğü'nün 01.10.2018 tarihli izni ile müze bahçesinde yer alan Koimesis Kilisesi'ne ait mimari buluntular incelenmiştir. Daha sonra Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 20.11.2018 tarihli izni ile Bursa ili, İznik ilçesi, Yeni mahalle, Çelebi sokakta bulunan Koimesis Kilisesi temellerinin hava fotoğrafları çekilerek, burada bulunan mimari buluntular güncel olarak kayıt altına alınmıştır.

Tez metni altı ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yapının araştırma tarihinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde yapının inşa evreleri ve tarihsel süreçlerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde Kilisenin konumu, korunma durumu ve mimarisi ele alınmıştır. Mimari alt başlığında ise yapının tüm bölümleri ayrıca açıklanmıştır. Dördüncü bölüm iç dekorasyon başlığı altında yapının mozaiklerini, zemin döşemelerini, mermer plakalarını, sütun ve sütun başlıklarını vb. diğer mimari eserleri kapsamaktadır. Beşinci bölümde Kilisenin çevresindeki diğer yapılarla olan bağı ele alınmıştır. Son bölümde ise tüm bu bulgular çerçevesinde Kilise ile benzer özellikleri taşıyan yapıların karşılaştırıldığı bölüm yer almaktadır.

Sonuç bölümünde ise, bu araştırmalar ile elde edilen bulgu ve bilgiler değerlendirilmiştir.

İZNIK KOİMESİS KİLİSESİ VE ÖNEMİ

1. ARAŞTIRMA TARİHİ

1.1. Antik Kaynaklar ve Seyyahlar

Koimesis Kilisesi ile ilgili en erken bilgi 787 yılında Nikaia’da toplanan VII. konsül tutanaklarında görülmektedir. Bu konsülün ilk dört oturumunda uzlaşma sağlanmış, ikonaların kutsallığı ve kiliselere dönüşü kabul edilmiştir. Beşinci oturumda ise kutsal kitaplardan yırtılarak yok edilen ve kiliselerden kaldırılan ikonalarla ilgili konuşma yapan Hyakinthos Manastırı başrahibi Gregoros’dan bahsedilmektedir. Gregoros konuşması sırasında Evagirus’un *Kilise Tarihi* adlı kitabının kopyasını salondakilere göstererek Konstantinopolis’ten gelen kitapta eksik sayfaların olduğunu ortaya koymuştur. Bu bilgiye göre Hyakinthos Manastırı Kilisesi’nin 787 tarihinden önce varlığı kesin olarak bilinmektedir¹.

Tarihçi Theophanes’in 810-814 yılları arasında tamamladığı *Chronographia* adlı eserde; 740 yılında yaşanan depremin Nikaia kentine en büyük zararı veren olay olduğunu yazmıştır. Theophanes depremden sonra Nikaia’da sadece bir kilisenin ayakta kaldığını belirtmiştir².

1354 yılında Osmanlı tutsağı olarak İznik’e getirilen Gregory Palamas, Koimesis Kilisesi’nin bir Hıristiyan mahallesindeki Hyakinthos Manastırı bahçesinde yer aldığından; bu bahçede meyve ağaçları ve tatlı suyu olan bir de kuyu bulunduğundan söz etmektedir³. Bu tatlı, yani içilebilir suyu olan kuyu, daha sonra da açıklayacağımız gibi Kilisenin yaklaşık 40 metre doğusunda bulunan Böcek Ayazma yapısıdır. Bu yapı daha sonraki bölümlerde detaylı olarak incelenecektir.

16. yüzyılda İstanbul’dan Amasya’ya kadar seyahat eden Hans Dernschwam, seyahati sırasında tüm gözlemlerini kaleme almıştır. İzmit üzerinden geçerek İznik’e gelen seyyah; İznik kentinde bulunan surların, büyük binaların ve kiliselerin yıkılmış halde olduğunu ve sadece Meryem adına adanmış bir Rum Kilisesi’nin diğerlerinden daha iyi durumda olduğunu belirtmiştir. Kilisenin çatısı kısmen yıkık halde olduğu için içeriye yağmur suyu girdiğini belirtir. Nüfusu 40 kişi kadar olan Rum mahallesinde bulunan bu kilisenin banisinin

¹ Maffei 2004: 110. Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Gregoire, “Encore la Monastere d’Hyacinthe a Nicee”, *Byzantion*, 5, 1, 1930, 287-293.

² Ermiş 2009: 8.

³ Arnakis 1951: 104-118.

Nikephoros olduğunu yazmaktadır. Nikephoros'un mezarının da burada duvarın içine oturtulmuş olduğunu belirten Dernschwam, bu mezarın hemen karşısında görkemli giysiler içerisinde iki kadın resminden bahsetmektedir (Annesi ile kız kardeşi ya da karısı ile kızı). Bema bölümünde altın bir zemin üzerinde Meryem ve kucağında çocuk İsa mozaïği olduğunu, bu mozaïğin üzerinde ise ellerinde defne yaprakları olan üç melek tasvirini tanımlar. Zeminin mozaik plakalarla çok güzel döşendiğini ve bu plakaların üzerlerinde süslemelerin olduğunu belirtir. Naos bölümünde bulunan İsa mozaïğinden⁴ bahseder ve tanımlar⁵. Bu mozaikten, 1912'de Schmit tarafından üzeri sıvalı bir şekilde bulununcaya kadar bir daha bahsedilmemiştir.

Lubenau 16. yüzyılda Kiliseyi gördüğünde buranın İstanbul'daki Ayasofya'dan sonra en büyük Kilise olduğunu ve gördüğü bölümlerin, bu büyük Kilisenin sadece orta mekânı olduğunu söylemektedir. Buradaki Rum rahip, konsilin toplandığı yerin burası olduğunu ve Konstantinus'un, konsil için gelen piskopos ve rahiplerin barınmaları için özel odalar yaptırdığından bahsetmektedir. Rahiple birlikte bu odaları ve çevresindeki diğer mekânları gezen Lubenau, bu yapıların çok harap durumda olduğunu ve mahzenlerden birinde yığınlar halinde kitaplar bulunduğunu belirtir. Bu dönemde İznik'te sadece bir rahibin bulunduğunu, birlikte Kiliseyi gezdiklerini, Kilisenin oldukça süslü olduğunu ve çatısının hala sağlam olduğunu dile getirir. Ayrıca rahibin kendisine konsil oturumlarının yapıldığı yeri gösterdiğini ve bu sunağın sağındaki mekânın fazlaca geniş olduğunu, buraya çok kişinin oturabileceğini söylemektedir⁶.

17. yüzyılda Rahip Covell İznik'e gelerek Kilisenin ayakta olduğunu görür ve tasvirini yaparak yapıyı tanıtır. Covell'in ve diğer gezginlerin Koimesis Kilisesi'ni bu kadar çok merak etmelerinin altında yatan sebep Kilisenin, I. Konsil'in yapıldığı yer olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Covell, bu yapının küçük boyutlarda olduğu için Konsil Kilisesi olamayacağını söyleyerek, kroki olarak yaptığı plan çizimini referans gösterir ve Konsile katılanların bu Kiliseye sığmayacağından bahseder (Çizim 1)⁷.

Bu plan çiziminde önemli gördüğü noktaları Yunan harfleri ile göstererek bu noktaların neleri ifade ettiğini açıklamış ve bu harfler arasındaki mesafeleri adım olarak

⁴ Naos bölümünün güney doğu pandantifinde bulunan Antiphonitis İsa Mozaïği, çok sonraki bir dönemde Schmit tarafından yapılan çalışmalar ile ortaya çıkarılarak yayınlanmıştır, bkz: Schmit 1927, Tafel XXVII.

⁵ Dernschwam 1992: 132.

⁶ Yıldırım 2013: 1769.

⁷ Grelois 1998: 299.

vermiştir⁸. Bu çizimde α ve β harfleriyle gösterilen iki yeni duvar ile oluşturulan bu bölüm Ermeniler tarafından kullanılmıştır. Dolayısıyla bu dönemde Rumlar ve Ermeniler aynı Kilisede ibadet ediyorlardı. σ harfi ile gösterilen noktada ise taştan yapılmış bir sandalye görülmektedir. Bu sandalyenin Konstantinus'a ait olduğu ve konsilde onun bu sandalyede oturduğu söylencesine inanmayan Rahip Covell, bunun basit ve değeri olmayan bir Metropolit kürsüsü olduğunu ve her kilisede bulunduğunu söylemektedir. Ayrıca Covell Kilise'nin ilk defa batı ve güney cephelerinin çizimlerini de yapmıştır (Çizim 2)⁹.

1745 yılında Pococke bölgede yaptığı bir gezi sırasında Koimesis Kilisesi hakkında bilgiler vermiştir. Yapının bir 'Konsil Kilisesi' olarak bilindiğini ve yapımında tuğlaların kullanılmış olduğunu ve eski bir yapı olmasına rağmen Konstantine zamanından daha sonraki bir tarihte inşa edildiğini düşünmektedir. Duvardaki mozaiklerin ve zemin döşemelerinin bazı bölümlerinin görülebildiğinden ve kilisenin kuzey bölümünde Ermenilere ait küçük bir kilise olduğundan bahsetmektedir¹⁰.

Charles de Peyssonel'in 1745 yılında İzmit ve İznik'e yaptığı geziyi not ettiği eserde Koimesis Kilisesi ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Kilisenin batı cephesinin çizimini yapan Peyssonel, merkezindeki büyük kubbenin ve güney nefin kubbesinin tahrip olduğunu görmüştür (Çizim 3). Cephe çizimi üzerinde görülen kubbeli kuzey nefin hala sağlam olduğunu ve Kilisenin bu bölümünün Rumlar tarafından dini görevlerini yerine getirmek için kullanıldığını kaydetmiştir. Sayıları on beş aileyi geçmeyen Ermenilerin Kiliseyi Rumlarla birlikte kullandıklarını ancak Ermenilerin Kilisenin bitişiğinde bulunan A harfi ile işaretlediği Şapelde ibadet ettiklerini belirtmiştir. Ermenilerin bu hakkı ne zaman ve nasıl elde ettiklerini bilmediğini belirten Peyssonel, İznik'te Rum Kilisesi dışındaki diğer kiliselerin camiye çevrilmiş olduğunu da eklemiştir¹¹.

1779'da İznik'e gelen Domenico Sestini, ilk olarak Meryem'e adanmış bir Rum Kilisesi'ne götürüldüğünü söyler. Kilisenin üç neften oluştuğunu ve mozaiklerle süslenmiş olduğunu gören Sestini, Kilisenin bazı kısımlarının harap halde olduğunu belirtmektedir¹².

1804'te Joseph von Hammer İznik kentinin iki camisi ve bir Rum Kilisesi olduğunu kaydeder. Kendisinden önce bu Rum Kilisesine gelen gezginlerin buranın İlk Konsilin

⁸ Grelois, 1998: 300. $\epsilon - \sigma$ arası 19 adım, $\eta - \theta$ arası 11 adımdan fazla, $\kappa - \lambda$ arası 9 adım, σ mermer sandalye, π altar olarak belirtilmiştir.

⁹ Grelois, 1998: 300.

¹⁰ Pococke 1745: 122.

¹¹ Peyssonel 2005: 81.

¹² Sestini 1789: 210.

yapıldığı kilise olduğunu düşündükleri için buraya geldiklerini ancak Koimesis Kilisesi mozaik zemin döşemesinin Konstantinus'tan daha geç bir döneme ait olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Hammer, I. Konsil için İznik'e gelen rahiplerin bu Rum Kilisesine sığınmayacağını söyleyen seyyahlara da hak verdiğini yazmaktadır¹³.

Koimesis Kilisesi'nin narteks bölümünden güney nefe girilen kapı üzerinde oldukça kötü durumda olan mozaik bir panoyu gören Hammer kitabesini de kaydetmiştir (Çizim 4)¹⁴. Bu mozaik panonun merkezinde kucağında çocuk İsa'yı taşıyan Meryem vardı. Meryem'in solunda İmparator Konstantinos sağında ise Patrik bulunmaktaydı¹⁵. 1834 yılındaki onarımlar sırasında tanınmayacak hale gelen bu mozaik panonun kopyası narteks bölümünün güneyinde bulunan merdiven kulesinin giriş kapısı üzerine fresk olarak yapılmıştır (Levha 1-Resim 1)¹⁶.

Dallaway, Kilisenin ana kubbesindeki mozaiklerden bahseden tek kişidir. 1794 yılında ziyaret ettiği Koimesis Kilisesinin kubbesinin çatlak olduğunu ancak burada azizleri temsil eden, yıldızlı tesseralardan ve renkli camlardan oluşan mozaiklerin bulunduğunu yazmıştır. Ayrıca bir kısmı çöken kubbeden dolayı bu mozaiklerin açık havaya maruz kaldığını belirtmektedir¹⁷.

19. yüzyılın başlarında kente gelen John Macdonald Kinneir, Kilisenin harap durumda olduğundan ve küçük bir Rum / Ermeni kilisesi olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca Kinneir, zemini renkli mermerlerle döşenmiş olan kilisenin duvarında beyaz şeffaf mermerden yapılmış bir lahit olduğunu belirtir. Figürlü mozaiklerin altında ve bir mezar taşı üzerinde Yunanca yazıtlar olduğunu gören Kinneir, bunların çevrilmeye degecek özellikte olmadığını yazmaktadır¹⁸.

Hyakinthos Manastırı Kilisesine geldiğini ve burada Nikephoros'un mezarını gördüğünü söyleyen Marcellus, onun ruhunu mutlu etmek için karanlık bir kemerin içine oyulmuş kutsal bir havuzdan su içtiğini anlatmaktadır¹⁹.

1853'te Stanley, 1854'de Murray ve 1870'te Jerningham, Kilisede İlk Konsilin anlatıldığı kaba bir resim olduğundan bahsederler²⁰.

¹³ Hammer 1818: 112.

¹⁴ Hammer 1818: 112-113.

¹⁵ Ermiş 2009: 97.

¹⁶ Wulff 2009: 97.

¹⁷ Dallaway 1794: 170.

¹⁸ Kinneir 1818: 26.

¹⁹ Yıldırım 2013: 1773.

Anadolu'da 19. yüzyılda yaptığı gezi ve incelemeler sırasında İznik'e iki kez gelen Charles Texier, şehirde tek kilise olduğunu ve bunun da bir Rum Kilisesi olduğunu belirtir. Rum mahallesinin kuzeyinde bulunan bu Kilisenin mozaiklerinden, kitabelerinden ve yapı içindeki mermer bir mezardan bahseder. Kilisenin birçok defa onarım gördüğünü belirterek yapıyı VII. yüzyıla tarihlendirir. Özellikle Kilisenin ana bölümündeki süslemelere değinen Texier, diğer bölümlerinin zarar görmesine rağmen kubbe ile örtülü ana bölümdeki bu süslemelerin ilk yapıldığı andan itibaren korunduğuna değinmektedir. Ana giriş kapısı üzerindeki altın zemin üzerine işlenmiş, ellerini uzatmış mavi giysili Meryem mozaiği olduğunu yazan Texier, bu mozağin altındaki yazıtı çözümleyerek yazıtta ismi geçen Patrik Nikephoros'un görevini ve unvanlarını açıklar. Texier son olarak, parlak mermerden yapılmış ve Bizans sanatı ile işlenmiş bir lahde dikkat çeker. İçeride mumlar yandığı zaman lahdin zemininin parlamadığını, üzerindeki kıymetli süslemelerin ise daha koyu görünerek ortaya çıktığından bahseder²¹.

1.2. Modern Kaynaklar

Charles Diehl'in 1892 yılında yayınlanan makalesi, Koimesis Kilisesi ve mozaikleri ile ilgili yapılan ilk kapsamlı araştırmadır. Makalede ilk olarak yapının mimarisine değinen Diehl, Kilisenin duvarlarındaki farklı inşa tekniklerinden ve kullanılan malzemeden yola çıkarak tarih önerilerinde bulunmuştur. Kiliseye dışarıdan bakıldığında X. yüzyıla başlayan yeni mimari etkilerin hemen fark edildiğini belirtir ve Kilisenin kubbesini Konstantinopol Ayasofya'sı ile karşılaştırır. Kilisedeki monogramlar ve yazıtların çok önemli olduğuna değinen Diehl bu konuda Texier'in olumsuz yorumlarını eleştirir. Yapının mozaiklerini tüm detayları ile ele alan Diehl, bu mozaiklerin kitabelerini de kaydetmiş ve çözümlemiştir²².

1898 yılında İznik'e gelen Oskar Wulff, Koimesis Kilisesini sağlam durumda olarak görmüş ve yapı hakkında geniş bir çalışma yapmıştır. Wulff'un 1903 yılında yayınlanan eserinde Kiliseye ait planlar, çizimler ve detaylı fotoğraflar bulunmaktadır. Bu fotoğraflardan birinde Aziz Neophytos lahdine ait olduğu düşünülen mermer plaka da görülmektedir (Levha 1-Resim 2). Kilisenin birçok yerinde görülen yazıtları ve monogramları çözümleyerek kayıt altına almıştır. Wulff aynı zamanda 18. yüzyılın ortalarında çöken ana kubbeyi 1807'de Piskopos Daniel'in onarttığını kaydetmiştir. 1833 - 1834 yılları arasında ise Kilisenin tamamen onarıldığını ve fresklerle süslendiğini yazmaktadır. Wulff Kilisenin Diokonikon

²⁰ Yıldırım 2013: 1774.

²¹ Texier 2002: 102.

²² Diehl 1892: 74-85.

bölümünün 17. yüzyılda eklendiğine, Prothesis bölümünün ise 19. yüzyılda yapıldığına değinmektedir. Ayrıca yine 19. yüzyılda Kilise çevresinin duvar ile çevrildiğini ve bir de çan kulesi eklendiğini belirtmektedir. Koimesis Kilisesi hakkında geniş bir araştırma ve belgeye sahip bu yayın, yapı hakkındaki en önemli kaynaklardan biridir²³.

1912 yılında İznik Koimesis Kilisesi'nde araştırma yapan Theodor Schmit'in yayını Kilise hakkında çok kapsamlı bilgiler vermektedir. Schmit'in yayınlanan eserinde yapının tüm yönlerinden fotoğrafları çekilmiş ve bazı mozaiklerin önemli detaylarının renklendirilmiş çizimleri yapılmıştır (Çizim 5). Ayrıca araştırmacı kilisenin paye başlıklarındaki monogramların önemine değinerek bunlara geniş bir yer ayırmıştır. Wulff'dan farklı olarak Schmit yapının Diokonikon bölümünün farklı mimari unsurlar taşıdığını ve bu kısmın XIII. ya da XIV. yüzyılda eklendiğini düşünmektedir. Kilisenin önceleri tek katlı yapıldığını, galerilerin daha sonra eklendiğini belirten Schmit, yapının her dönemi için ayrı plan ve kesit çizimlerine yer vermiştir (Plan 1)²⁴.

A. Maria Schneider, 1943 yılında yayınlanan kitabında İznik'teki Bizans Dönemi yapılarına yer vermiştir. Bu yapıları, kullanılan malzeme ve teknik açısından değerlendirerek tarihleme yapmaktadır. Schneider, Kilisenin apsis bölümünün doğusunda yakın zamanda ortaya çıkarılan kemik kalıntılarında bahseder ve Theodor Laskaris'in bu Kiliseye gömüldüğünü belirtir. Kiliseyi yıkıldıktan sonra gören ve yıkıntılar arasında gözlem yapan Schneider, narteks duvarı kalıntılarında 1 metrede 11 tuğla olduğunu ve kullanılan harç yapısının çakıl ve tuğla parçalarından oluştuğunu belirtir. Son olarak Koimesis Kilisesi'nin malzeme ve teknik analizini yaparak XI. yüzyıldaki onarımda gizli tuğla tekniğinin kullanıldığını bahsetmektedir²⁵.

Wulff ve Schmit'in eserlerinde görülen çizimler, fotoğraflar ve bilgilerin kaynak oluşturduğu, Cyril Mango ve Paul Atkins Underwood tarafından 1959 yılında aynı dergide yayınlanan makalelerde, Kilisenin ve mozaiklerin tarihi ile ilgili değerlendirmeler bulunmaktadır. Mango'nun makalesinde Koimesis Kilisesi'nin narteks mozaikleri yer alırken, Underwood ise Apsis mozaiklerini ele almıştır.

²³ O. Wulff, **Die Koimesiskirche in Nicae und ihre Mozaiken**, Strasburg, 1903.

²⁴ T. Schmit, **Die Koimesis-Kirche in Nikaia das Bauwerk und die Mosaiken**, Berlin-Leipzig, 1927.

²⁵ A.M. Schneider, **Die römischen und byzantinischen Denkmäler von İznik-Nikaea**, Berlin, 1943.

Mango, Kilisenin narteks mozaikleri ile Konstantinopol ve Kiev kiliseleri mozaikleri arasında karşılaştırmalar yapmıştır. Narteksten güney nefe geçilen kapı üzerinde bulunan mozaığın ise X. Konstantin (1059-1067) dönemini işaret ettiğini belirtmiştir²⁶.

Underwood ise Kilisenin farklı dönemlere ait tüm mozaiklerinin yenileme ve onarım evrelerini ele almıştır. Çalışmasına kaynak oluşturan N. K. Kluge'nin 1912 yılında Koimesis Kilisesi'nde çektiği orijinal fotoğrafları değerlendiren Underwood; Apsis mozaığına yakından bakıldığında merkezdeki Meryem mozaığı altında daha önce buradan kaldırılan haçın çok rahat fark edildiğini belirterek bu değişimi çizimler üzerinde göstermiştir (Çizim 6). Ayrıca bu çizimlerle desteklediği farklı evreleri roma rakamları ile göstererek mozaiklerin ilk evreleri ile ilgili önerilerde bulunmuştur²⁷.

Urs Peschlow Koimesis Kilisesi ile ilgili yaptığı araştırma ile hem mimari hem de iç dekorasyon hakkında elde ettiği verilerle tarihlendirmeler yapmıştır. Apsis ve bema mozaiklerinden yola çıkarak Kiliseyi VIII. yüzyıla tarihlendirir. Orijinal kilisenin ve XI. yüzyıldan sonra yeniden inşa edilen narteks bölümünün tuğladan yapıldığını belirtmektedir. Peschlow, Monogramlı başlıklara da değinerek İznik Müzesi'nde bulunan Ioannes monogramı olan başlığın Koimesis'e ait olduğunu düşünmektedir. Ayrıca 1955 tarihinde İznik Müzesi tarafından gerçekleştirilen temizlik çalışmalarına değinen Peschlow, makalesinde bu temizlik çalışmasına ait detaylı fotoğraflara yer vererek yapının bazı bölümlerinin ortaya çıkarılmadığından bahsetmiştir (Levha 2-Resim 1-4). Bu fotoğraflar, Kilisenin zemininde bulunan mozaik döşemelerin ve diğer mimari buluntuların belgelenmesi açısından önemlidir²⁸.

Avni Kulunyar, 1990 yılında yayımlanan eserinde İznik kiliselerinin tarihçeleri hakkında bilgiler vermiş ve yapıların tasvirlerini yapmıştır. Daha sonra V. yüzyıl ve XIV. yüzyıl arasındaki tarihi süreçte kilise yapılarını, kullanılan malzeme ve teknik açısından incelemiş ve değerlendirmiştir. Buna göre Koimesis Kilisesi üzerine de değerlendirmede bulunan Kulunyar; Kilisenin en eski yapı malzemesinin ve inşa tekniğinin kuzey nefi doğu duvarından, orta nefin ise kuzeybatı ve kuzeydoğu desteklerinden anlaşılabilirliğini belirtmektedir. Ayrıca bu ilk yapının tamamen tuğladan oluştuğunu belirtir ve bu tuğlaların ölçülerini verir. Son olarak Kilisenin bazı bölümlerinde iki sıva katının bulunduğunu ve alt sıva katının ince kum ve küçük tuğla kırıklarından oluşan pembemsi bir renge sahip

²⁶ Mango 1959: 245-252.

²⁷ Underwood: 1959, 235-242.

²⁸ Peschlow 1972: 145-187.

olduğunu, üst sıva katının ise kireç, alçı, ince kum ve bitki saplarıyla oluşturulan beyaz renkli bir sıvanın bulunduğunu belirtir²⁹.

Yıldız Ötüken, Bizans mimarisinde görülen yapı tekniklerini inceleyerek özellikle X. ve XIV. yüzyıllar arasındaki mimari uygulamaları ele almıştır. Bu uygulamalardan yola çıkarak Koimesis Kilisesi'ne ait ve günümüzde çok az kısmı hala ayakta duran duvarları ile ilgili tarih önerilerinde bulunmuştur. Ayrıca Kilisede gizli tuğla tekniğinin kullanıldığı belirterek bu tekniğin kullanıldığı kiliselerle karşılaştırmalar yapmıştır³⁰.

H. Özyurt Özcan 2002 yılındaki Doktora Tezinde Anadolu'da Kiborion tipinin ortaya çıkışına, mobilya ve mimari form olarak kullanılmasına yer vererek, Bithynia bölgesindeki yapıları değerlendirmiş ve bu kapsamda Koimesis Kilisesi'ne de yer vermiştir³¹.

Claudia Barsanti, İznik Müzesi'nde bulunan klasik devşirme malzemelerden oluşan Orta Bizans Dönemine ait çok sayıda mimari buluntu üzerinde çalışmıştır. Marmara Adasında üretilen mermerin ticareti üzerine çalışmalar yapan Barsanti, bu kapsamda Koimesis Kilisesi'nin mermer korkuluklarını ve diğer mermer buluntularını değerlendirmiştir. Özellikle İznik Müzesi'ne, Koimesis Kilisesinden getirilen Hyakinthos adının ve unvanlarının olduğu monogramları taşıyan 325 envanter no'lu levhayı, palmet motifli friz parçalarını ve ikincil kullanım izleri taşıyan levhaları da ele almıştır. Ayrıca türdeş mimari malzemeleri aynı çatı altında toplayıp farklı kaynaklar ve müzelerden karşılaştırmalar yaparak Koimesis Kilisesi'nin erken dönemlerine dair önemli bilgiler vermektedir³².

Fernanda de Maffei, 2004 yılında yayınlanan makalesinde ilk olarak Hıristiyan toplum üzerindeki ayrılıkçı fikirlerin doğuşuna ve gelişim süreçlerine değinmiş, daha sonra İkonoklast Dönemin kapanması kararının alındığı II. Nikaia Konsili'nin tüm oturumlarını tek tek irdelemiştir. Son bölümde ise Koimesis Kilisesinin bema bölümünde bulunan mozaiklerin İkonoklast Dönem öncesi ve sonrası durumlarını detaylı bir şekilde ele alarak, tasvirlerin verdiği mesajları açıklamıştır. Bu bölümde Underwood'un, apsis yarım kubbesi ve bema kemeri mozaiklerindeki kanıtları dikkate alarak Kiliseyi VII. yüzyıl sonlarına tarihlendirmesini pek inandırıcı bulmadığını belirten De Maffei, tarihi biraz daha geriye

²⁹ Kulunyar 1990: 40-47.

³⁰ Ötüken 1990: 395-410.

³¹ Özcan 1990: 71-77.

³² Barsanti: 2004, 266-300.

çekmiş, dönemin Konsil kararlarını ve mozaik kompozisyonu anlayışını da dikkate alarak farklı bir yaklaşımda bulunmuştur³³.

Ü. Melda Ermiş, İznik ve çevresindeki Bizans yapıları hakkında 2009 yılındaki Doktora Tezinde, dini yapılar başlığı altında Koimesis Kilisesi'ne değinmiştir. Kilisenin planının, Erken Bizans Dönemi Bazilikal Planı ile Orta Bizans Dönemi Kapalı Yunan Haçı Planı arasında bir geçiş dönemini işaret ettiğini belirtir. Bu nedenle Koimesis Kilisesi'nin en geç VII. yüzyıl sonuna tarihlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir³⁴.

Mustafa Şahin, 2014 yılında Bursa'da Zaman Dergisi'nde yayınlanan makalesinde, Koimesis Kilisesi'ni ve Böcek Ayazma yapısını tanıtarak Ayazmanın, kutsal suyu olan bir vaftizhane olabileceğini düşünmektedir. Dolayısıyla bu iki yapı arasındaki bağın kesin olarak ortaya konulmasının İznik açısından çok önemli olduğunun önemini vurgular. Şahin, Bizans İmparatoru I. Theodoros Laskaris'in mezarının burada olduğunu ve Kilisenin aynı zamanda şehitlik olarak kabul edilebileceğini belirtir³⁵.

Urs Peschlow 2017 yılına ait *Nicaea* adlı makalesinde kentteki tüm kiliseleri kronolojik şekilde ele almış, Koimesis Kilisesi'ne de yer vermiştir. Peschlow, Kilisenin özellikle birçok kez yenilenen planından ve Hyakinthos monogramlarının olduğu mimari elemanlardan bahsetmektedir³⁶.

2. KİLİSESİN YAPI EVRELERİ VE TARİHÇESİ

Nikaia kentinde Iustinianus döneminde büyük imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu imar çalışmaları hakkında dönemin ünlü yazarı Prokopius "De aedificiis" adlı eseri yazması için görevlendirilmiştir. Bu kitapta Iustinianus'un kentte kızlar ve erkekler için ayrı ayrı manastırlar ve birçok kilise yaptırdığı yazmaktadır³⁷. Kentin merkezinin güneydoğusunda bulunan Hyakinthos Manastırı³⁸ da Iustinianus dönemine tarihlendirilebilir. Bu Manastırın sınırları içinde bulunan Koimesis Kilisesi'nin, Başrahip Hyakinthos tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir (Harita 1)³⁹. Hyakinthos'un adı ve unvanları Kilisenin, apsis mozaığının

³³ Maffei: 2004, 109-117.

³⁴ Ermiş 2009: 79-101.

³⁵ Şahin 2014: 102-104.

³⁶ Peschlow 2017: 203-216.

³⁷ Şahin 2004: 12.

³⁸ Hyakinthos Manastırının adı ilk olarak 787'de Nikaia'da toplanan konsil kayıtlarında görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Gregoire, "Encore la monastere d'Hyacinthe a Nicee", Byzantion, 5(1930), s.287-93.

³⁹ Özyurt 2002: 74, Ermiş 2009: 79.

üzerindeki yazıtta, naos bölümünde bulunan paye başlıklarında, ikincil kullanım ile arka yüzleri işlenmiş olan ve bema zeminine yerleştirilen plakalarda ve narteksin batı duvarı üzerindeki kornişte görülmektedir⁴⁰.

Kilisenin ana apsis ve bema kemerinde bulunan mozaikler üzerinde yapılan detaylı çalışmalar sonucunda, bu mozaiklerin İkonoklast Dönemde kaldırıldığı ya da sıva ile kapatıldığı ve apsis mozaiği yerine ise haç getirildiği kesin olarak bilinmektedir. Bu tarihi olay 730 yılından önce buradaki Kilisenin varlığının en somut delilidir⁴¹.

740 yılında yaşanan depremde birçok kilise zarar görmüş ve yıkılmıştır ve sadece bir Kilise ayakta kalmıştır. Bu dönemde Koimesis Kilisesindeki imar faaliyetlerine değinilmemiştir⁴²; ancak yapının apsis ve bema bölümündeki mozaiklerin ilk inşa evresinden itibaren korunduğu dikkate alındığında, ayakta kalan tek Kilisenin Koimesis olduğu çok güçlü bir olasılıktır.

XI. yüzyılın ortalarında İmparator Konstantinos X. Dukas (1059-1067) tarafından Hyakinthos Manastırının yönetimi ve korunması haklarının Patrik Nikephoros'a bağışlandığı bilinmektedir⁴³. 1065 yılındaki büyük depremde Kilisenin birçok bölümünde hasar meydana geldiğini hem mozaikler hem de o döneme ait farklı duvar tekniklerinden anlamaktayız. Bu dönemde Nikephoros'un depremden hemen sonra Kilisede önemli imar faaliyetleri başlattığı bilinmektedir. Mimari analizler Kilisenin, kubbe ve kemerlerinin, tympanon duvarlarının ve narteksin bu dönemde yeniden inşa edildiğini göstermektedir. Burada yaşanan depremin izlerini arayan Schneider'in Nikaia kenti surlarında yaptığı araştırma 1065 depremini doğrulamaktadır. Schneider surlarda depremle yıkılan bölümlerde, gizli tuğla tekniği⁴⁴ adını verdiği onarımlardan bahsederek bu tekniğin Koimesis Kilisesi'nin narteks bölümünde de görüldüğünü belirtmiştir. Dolayısıyla bu dönemde yapılan onarımlar ve mozaikler kesin olarak 1065-1067 yılları arasına tarihlenmektedir⁴⁵.

⁴⁰ Peschlow 2017: 210.

⁴¹ De Maffei 2005: 113; Eyice 1988: 20; Ötügen vd., 1986: 233.

⁴² Angold 2004: 34.

⁴³ Angold 2004: 29.

⁴⁴ X. yüzyıldan sonra *gizli tuğla* tekniğini (recessed-brick) adı verilen yeni bir duvar tekniği görülmektedir. Daha ince (2. 5 – 3 cm.) tuğlaların kullanıldığı bu teknikte, tuğla sıralarının bir sıra düz ve bir sıra içeri çekilmesi ile oluşturulmaktadır. Bu şekilde duvar cephesinde tuğla kalınlığının en az iki katı kalınlığında harç bantları görülmektedir. Burada amaç cephede hareketli ve dalgalı yüzeyler oluşturularak hem daha dayanıklı hem de dekoratif duvarlar elde etmektir (Serin 2014: 76).

⁴⁵ Mango, 1959: 248-249.

1209 yılında Hyakinthos Manastırı Kilisesinin Patrikhane Kilisesine dönüştürüldüğü yönünde önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu dönemde Patriklik toplantılarının Kilisenin narteks bölümünde yapıldığı ve Patriğin buradaki kathisma'da⁴⁶ oturduğu belirtilmektedir⁴⁷.

Koimesis Kilisesini önemli kılan olaylardan biri de İmparatorların taç giyme törenlerinin burada yapıldığı görüşüdür. Foss'a göre taç giyme töreni İznik Ayasofya Kilisesi'nde yapılamazdı. Nedeni ise bu Kilisenin galerili olmamasıydı (Plan 2). Taç giyme törenlerinin yapılabilmesi için üç ana unsur gerekliydi. Bunlar; giyinme odası, geniş bir ambon⁴⁸ ve galerilerdi. Taç giyme ayininde galeriler büyük önem taşıyordu çünkü yeni İmparator bu galerilerde bulunan kişilerce alkışlanarak karşılanmaktaydı. Dolayısıyla galerileri olan Koimesis Kilisesi bu törenler için idealdi⁴⁹. Bu görüşü destekleyen başka bir kilise ise Trabzon'daki Bakire Chrysokephalos Kilisesi'dir. Bu Kilise İmparatorların taç giyme törenleri için 1223 yılında galerili olarak inşa edilmiştir ve Kilisenin boyutları ise İznik Koimesis Kilisesi ile hemen hemen aynıdır⁵⁰.

Manastır ve Kilise, Bizans Dönemi boyunca önemli bir rol oynamıştır. İmparatorluk ailesinin üyeleri bu Kilisenin içine ve çevresine gömülmüştür. Ayrıca, Konstantinopolis'ten sürgün edilen devlet adamları bu Manastırda yaşamıştır. İsaakios II. Angelus 1221 yılı Haziran ayında öldüğünde bu Manastıra gömülmüştür. İmparator III. Aleksios Angelus, I. Theodoros tarafından esir alınarak bu manastıra kapatılmış ve öldüğünde yine buraya gömülmüştür⁵¹. Laskaris hanedanı olan I. Theodoros'un eşi Anna'nın mezarının Hyakinthos Manastırında olduğu bilinmektedir. 1220 yılında ise İmparator'un kendisi de buraya eşinin yanına gömülmüştür. İmparator ailesinin buradaki manastırı aile mezarlığı olarak kullanması buranın XIII. yüzyılda çok önemli bir bölge olduğunu göstermektedir⁵².

İznik, Türkler tarafından fethedildikten sonra Koimesis Kilisesi dışındaki tüm kiliseler Orhan Gazi tarafından camiye çevrilmiştir. Koimesis Kilisesi Hıristiyanların ibadetlerine devam edebilmeleri için bırakılmıştır⁵³.

⁴⁶ Yüksek mertebeli oturma yeri, İmparatorluk locası.

⁴⁷ Angold 2004: 36.

⁴⁸ Vaaz kürsüsü.

⁴⁹ Foss 1996: 111.

⁵⁰ Angold 2004: 36.

⁵¹ Foss 1996:60-61.

⁵² Angold 2004: 36, Özyurt 2002: 75.

⁵³ Özyurt 2002: 75.

XVIII. yüzyılda İznik'e gelen seyyahlar 1740 ve 1779 yılları arasında Kilisenin kubbesinin tamamen yıkıldığını ve bu tarihten sonra Rumların güney nefte, Ermenilerin ise kuzey nefte ibadetlerine devam ettiğini belirtmektedirler⁵⁴.

1807'de Piskopos Daniel yıkılan ana kubbeyi tekrar inşa ettirmiştir⁵⁵. Kiliseyi ziyaret ettiği dönemde çöken kubbenin molozlarının, yapının 10 metre doğusuna atıldığını öğrenen Schmit, bu bölgede oldukça fazla mozaik parçaları olduğunu görür⁵⁶. Bu durum çöken kubbenin de mozaiklerle süslenmiş olduğunu doğrulamaktadır.

1833-1834 yıllarında Kilise büyük bir onarıma girmiş, günümüzde hala ayakta duran çevre duvarı ve bir de çan kulesi eklenmiştir (Levha 3-Resim 1)⁵⁷.

1920-1922 yıllarındaki Yunan işgali sırasında İznik kenti bir çok defa Yunanlılar tarafından yağmalanmış ve önemli yapılar tahribata uğramıştır. İstiklal savaşı sırasında yıkılan Koimesis Kilisesi bir daha ayağa kaldırılamamış ve günümüzde atıl bir şekilde görülmektedir⁵⁸.

1955 ve 1967 yılları arasında İznik Müzesi tarafından yapılan temizlik çalışmasıyla Kilisenin temelleri açığa çıkarılmış ve buradan çıkarılan mimari parçaların bir kısmı müze tarafından koruma altına alınmıştır (Levha 3-Resim 2).⁵⁹

3. KİLİSENİN KONUMU VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ

3.1. Konumu

Koimesis Kilisesi kalıntıları Bursa ilinin İznik ilçesi merkezinde bulunan Yeni Mahalledeki Çelebi Sokak ile Özer Sokağın kesiştiği yerde (344 ada 4 parsel) bulunmaktadır (Harita 2).

Çevresi demir parmaklıklarla çevrili olan Kilisenin temel yapısı ve bazı mimari buluntular, günümüzde yoğun bir bitki örtüsü ile kaplı şekildedir. Kilise yol seviyesinden yaklaşık olarak 2 metre aşağıdadır. Yapıdan günümüze; narteksin batı duvarının bir bölümü,

⁵⁴ Özyurt 2002: 75.

⁵⁵ Özyurt 2002: 75; Ermiş 2009: 91.

⁵⁶ Schmit 1927: 9.

⁵⁷ Ermiş, 2009: 92.

⁵⁸ Özgen 2007: 63, Peschlow 1972: 145.

⁵⁹ Peschlow 1972: 145.

kuzey nefin kuzey duvarı, naosun batısındaki iki masif ayak ve naosta bulunan zemin döşemelerinin çok az bir bölümü kalmıştır (Levha 4-Resim 1)⁶⁰.

İsa'nın bedene kavuşmasına aracı olduğuna inanılan Meryem' in Ölümü' nün anlatıldığı olay Ortodoks Hıristiyan inancına göre Koimesis (Meryem' in Uykusu) olarak kabul edilir. Aynı zamanda yeniden doğuş anlamına gelen bu olay Ortodoks bayramları arasında yer almaktadır.

Kilisede bulunan yazıt ve monogramlara göre, Manastırın yöneticisi ve Kilisenin kurucusu Başrahip Hyakinthos'un, Kiliseyi Meryem'e ithaf ettiğinden dolayı Koimesis Kilisesi olarak anılmaktadır. Bu Kilise, birçok kez onarımlar yapılarak ve bazı bölümleri yeniden inşa edilerek 1922 yılındaki savaşa kadar ayakta kalabilmiştir⁶¹.

Koimesis Kilisesi'nin yaklaşık 40 metre doğusunda Böcek Ayazma olarak adlandırılan yapı bulunmaktadır. Çevresi koruma duvarları ile çevrili olan yapının üzeri de beton bir duvar ile kapatılmıştır (Levha 4-Resim 2-4).

Koimesis Kilisesinin yaklaşık olarak 80 metre batısında Özer Sokak üzerindeki inşaat alanındaki çalışmalar sırasında Bizans Dönemine ait duvarlar ortaya çıkarılmış ve İznik Müzesi tarafından burada bir sondaj kazısı başlatılmıştır. Bu çalışma sırasında yine Hyakinthos Manastırı ile ilişkisi olabileceği düşünülen yapılardan birine ait mimari buluntulara rastlanmıştır (Levha 4 - Resim 5-6).⁶²

Tüm bu yapılar, Helenistik Dönemde yapıldığı düşünülen ızgara plana (Hippodamos Planı) uygun olarak konumlanmıştır. Günümüzde dahi bu sistem ile oluşturulmuş cadde planlaması hala görülebilmektedir (bkz. Harita 2).

3.2. Mimari Özellikleri

3.2.1. Korunma Durumu

Narteks bölümünün batı duvarı ve kuzey nefin kuzey duvarı yaklaşık olarak 2 metre yükseklikte ayakta kalmıştır. Narteksten neflere girilen doğu kapılarının üçünde de kapı eşikleri hala yerinde durmaktadır. Naos bölümünün zemininde bulunan opus sectile döşemenin sadece kuzeyinde kalan çok küçük bir bölümü üzeri kapatılarak yerinde

⁶⁰ Peschlow 1972: 147-149.

⁶¹ Peschlow 1972: 203.

⁶² Ermiş 2009: 79.

korunmuştur⁶³. Ana mekânın kuzey ve güney kollarından neflere geçilen bölümlerde bulunan sytlobat, sütun altlıkları, sütun başlıkları birkaç eksik dışında korunmuştur. Kilisenin apsis bölümü ve pastoforium bölümleri tamamen tahrip olduğu için yapının ilk mimarisi ile ilgili elimizde herhangi bir kalıntı bulunmamaktadır. Yine naosun kuzeybatı köşesinde yazıtlı bir Roma sunağı vardır⁶⁴.

3.2.2. Kilisenin Planı

Koimesis Kilisesi üç neften oluşan kubbeli bazilikal bir plana sahiptir⁶⁵. Merkezde bulunan ana kubbeyi “fil ayağı” denilen dört büyük ayak taşımaktadır⁶⁶. Kareye yakın planlı ve boyutları yaklaşık 20x20 metre olan Koimesis Kilisesi plan olarak, merkezi yapılara geçişi gösteren en önemli yapılardan biridir (Plan 4). Kilisenin ilk inşa evresinde olasılıkla sadece tuğla kullanılmıştı. Büyük bir bölümü sonradan yenilenmiş ya da yeniden tasarlanmış olsa da bazı bölümlerde erken dönemlere ait yapı izleri görülebilmektedir⁶⁷.

Doğu-batı doğrultusunda uzanan yapının doğusunda; bema, diakonikon ve prothesis mekânları, merkezde ana kubbenin yer aldığı üç nefe ayrılmış bir naos ve batısında XI. yüzyılda eklenen, her iki yanında merdiven kuleleri bulunan iki katlı narteks bölümü yer almaktadır⁶⁸.

İçten yuvarlak olan ana apsis dıştan üç köşelidir. Apsisin hemen önünde synthronon bulunmaktadır. Kilisenin kuzey ve güney cephelerinde çift hatlı çerçeve içerisinde üçlü pencere sistemi görülmektedir. Orta kısımdaki daha büyük olan pencerelerin üst kısımları yuvarlak kemer şeklinde alt kısımları ise dikine dikdörtgendir. Kilisenin dışarıdan bakıldığında en hareketli bölümü doğu cephesidir⁶⁹.

Kilisenin batı cephesinde ise kapı açıklıkları üzerinde kör kemerler kullanılarak hareketlendirilmeye çalışılmıştır (Levha 5-Resim 1). Ana giriş kapısının her iki yanında nişler bulunmaktadır. Güney nefin güney duvarı ortasında dışa açılan kapı açıklığı ve narteksin kuzeybatı duvarındaki kapı açıklığı daha sonraki bir dönemde kapatılmıştır.

⁶³ Peschlow 1972: 147-148.

⁶⁴ Peschlow 1972:149.

⁶⁵ Ötügen vd. 1986: 232.

⁶⁶ Şahin 2014: 103.

⁶⁷ Peschlow 2004: 203.

⁶⁸ Ermiş 2009: 89.

⁶⁹ Özyurt 2002: 76.

3.2.2.1. Bema ve Pastoforium Odaları

Kilisenin doğusunda enine dikdörtgen uzanan bema bölümü yer almaktadır. Doğuda bir apsisle sonlanan bema beşik tonozla örtülüdür⁷⁰. Ana apsis içeride yuvarlak, dışarıda ise üç köşelidir. Her köşe birbirine 135 derecelik bir açı ile birleşir ve her köşede bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu pencerelerin sonraki bir dönemde aşağıdan yukarıya 0.98 metrelik kısmı doldurulmuştur. Apsis derinliği 2.17 metre, kubbe yüksekliği ise 2.38 metredir. Ana apsisin önünde bulunan ve 7 basamaktan oluşan synthronon beyaz mermerden yapılmıştır. Üzerindeki taht bölümü ise yeşil mermerdendir⁷¹. Peschlow, synthrononun Kilisenin ilk dönemlerine ait olabileceğini belirtmektedir⁷².

Bema bölümünün kuzeyinden ve güneyinden, yan neflerin ise doğu uçlarından pastoforium odalarına geçilen birer kapı açıklıkları bulunmaktadır. Pastoforium odaları da tıpkı apsisde olduğu gibi içten yuvarlak dıştan ise üç köşelidir ve merkez cephelerinde birer pencere açıklığı bulunmaktadır⁷³. Ana apsis kadar çıkıntı yapmazlar ve üzerleri tonozumsu kubbe ile örtülmektedir. Kilisenin kuzeydoğu ucunda bulunan prothesis bölümünün XIII. ve XIV. yüzyıllarda yenilendiği⁷⁴, güneydoğudaki diokonikon bölümünün ise Laskarisler Hanedanlığı döneminde yenilendiği düşünülmektedir⁷⁵.

3.2.2.2. Naos

Kareye yakın ölçülere sahip olan naos; 10.10 metre uzunluk, 9.80 metre genişliğe sahiptir. 6.8 metre çapında merkezi bir kubbe ile örtülmüştür⁷⁶. Kubbenin yüksekliği 3.60 metre, zeminden yüksekliği ise 14 metredir. Kubbe dört ağır paye üzerinde yükselmektedir. Payeler dört geniş kemer ile birbirine bağlanmış ve üzerinde dört pencere bulunmaktadır. Kubbeyi taşıyan kemerler erken döneme ait izler taşımaktadır ancak kubbe yıkılmıştır. Yıkılma tarihi tam olarak belli olmamakla birlikte daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere tamamen yıkılmamış ve yağmur sularının oluşturduğu tahribattan dolayı onarım yapılmıştır. Bu onarım 1065 tarihinden hemen sonrasında yapılmıştır. Schmit'e göre bu onarımın izleri Kilisenin yaklaşık 10 metre doğusunda bulunan ve Kubbe molozlarının atıldığı alanda görülmektedir⁷⁷. Burada bulunan yoğun miktarda mozaik parçaları kubbenin tamamen

⁷⁰ Özyurt 2002: 76.

⁷¹ Ermiş 2009: 89.

⁷² Peschlow 1972: 204.

⁷³ Ermiş 2009: 91.

⁷⁴ Wulff 1903: 27, Schmit 1927: 8.

⁷⁵ Schmit 1927: 8.

⁷⁶ Özyurt 2002: 76.

⁷⁷ Schmit 1927: 9.

mozaiklerle kaplanmış olduğunu doğrulamaktadır. Ayrıca kubbenin kontrollü yıkıldığı ve yıkıldıktan sonra onarılması arasında uzun zaman geçmediği anlaşılmaktadır. Buradaki onarım süresi uzun tutulseydi apsis, bema ve zemin mozaikleri hava şartlarından dolayı tahribata uğrardı.

Kubbedeki kemerler ile oluşturulan kısa haç kollarıyla orta mekânda bir genişleme sağlanmıştır. Bu durum ana mekânın kollarının kısa kesilmiş haç biçiminde kiborium⁷⁸ görünümü almıştır. Kemerlerin üzerinde onikigen kasnak bulunmaktadır⁷⁹. Buradaki kiborium, görünüşü açısından İstanbul'daki Kariye Kilisesi'ne benzemektedir. Ankara'daki Klemens Kilisesi'nde görüldüğü gibi yan nefler ve narteks orta mekâna doğrudan bağlanmayarak merkezi üç taraftan çevirmişlerdir. Bu durum bir merkezi mekân oluşturma fikrini taşımaktadır. Bu düşünce ile orta nef ile yan nefler arasında ikişer sütun kullanılarak üç açıklıklı bir bölüm oluşturulmuştur⁸⁰.

Orta nefin zemin döşemesi, çok renkli mermer plakaların kullanıldığı geometrik motiflerden oluşmaktadır. Zemin mozaikleri sonraki bölümlerde ayrıca incelenmiştir.

Orta nefin kuzeyinde ve güneyinde paralel uzanan dikdörtgen yan nefler bulunmaktadır. Genişlikleri üç metre olan yan neflerin üzerleri tonozla örtülüdür ve yapının ilk evresinde iki katlı oldukları düşünülmektedir. Narteks bölümünün doğusunda bulunan duvarın ikinci kat seviyesinde daha sonra kapatılan kapı açıklıkları bu durumu net bir şekilde göstermektedir. Kilisenin daha sonraki onarımlarında nefler tek katlı olacak şekilde düzenlenmiştir⁸¹. Orta nefin kubbesinin yıkıldığı dönemde bu alan kullanılamaz hale gelmiş ve ibadet için yeni alanlar oluşturulmuştur. Bu dönemde Rumlar ve Ermeniler kiliseyi birlikte kullanmaktaydılar. Ermeniler kuzey nefte, Rumlar ise güney nefte ibadetlerini yapmaktaydılar.

Güney nefin güney duvarının ortalarında 1.13 metre genişlikte dışa açılan kapı açıklığı bulunmaktadır. Bu açıklık güney nefin, Kariye Kilisesi'nde görülen parekklesion⁸² gibi

⁷⁸ H. Ö. Özcan, doktora tezinde, İstanbul ve Anadolu'da bulunan kiborium planlı 17 örneği değerlendirmiştir. Bu plan tipi genel olarak kare bir naos, dört köşesinde geniş yükselen geniş kemerler ve bu kemerlerin üzerinde bulunan pandantiflerin taşıdığı merkezi kubbeden oluşmaktadır.

⁷⁹ Peschlow 2004: 204.

⁸⁰ Ermiş 2009: 88.

⁸¹ Ermiş 2009: 89.

⁸² Kilisenin içinde bulunan bu ek mezar alanları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. E. Akyürek, Bizansta Sanat ve Ritüel, 1996, İstanbul.

kullanıldığını düşündürmektedir. Ayrıca nefin güneybatı kısmında tuğladan yapılmış bir arkosolium vardır. Nefin güneydoğu duvarında ise küçük boyutlarda bir niş bulunmaktadır⁸³.

3.2.2.3. Narteks

Kilisenin batısında, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı narteks bölümü yer almaktadır. Bu bölüm yapının batısını kaplamaktadır. İki kemer ile üç bölüme ayrılan narteksin kuzey ve güneyindeki bölümler çapraz tonozla, ortada bulunan bölüm ise kubbe biçimindeki tonoz ile örtülüdür⁸⁴. Bu bölümlerin her biri, doğuda bulunan kapı ile naosa, batıda bulunan kapı ile dışa açılır. Narteks orta bölümden naosa açılan kapı 2.20 m. genişliğindedir. İki katlı olarak düzenlenen narteks bölümünün kuzeyinde ve batısında bulunan geçiş kapıları daha sonraki bir dönemde tuğla ile örülerek kapatılmıştır⁸⁵.

XI. yüzyılda tamamen yeniden inşa edilen narteks bölümünün duvarlarının zemininde bir sıra olacak şekilde kesme taş kullanılmıştır. Bu dönemin malzemesinde yine tuğla ve harç kullanılmıştır. Tuğla ölçüleri 25x25x4 cm ile 33x31x3.5 cm arasında değişmektedir. Harç rengi açık gri ve içinde az miktarda küçük tuğla parçaları bulunan, bolca çakıl taşlı bileşimden oluşmuştur⁸⁶.

Narteks bölümünde Patrik Nikephoros'un mezarı bulunmaktaydı. Ayrıca Konstantinus'un I. Konsile başkanlık ettiği dönemde oturduğu düşünülen mermer koltuk burada Patrik Nikephoros'un mezarı karşısında bulunmaktaydı ve Patriklik makamını temsil etmekteydi. XIV. yüzyıldan sonra hem manastır hem de patriklik makamı bu özelliğini kaybetmiştir.⁸⁷

3.3. Malzeme ve Teknik

Koimesis Kilisesi'nde iki farklı duvar örgü tipine rastlanmaktadır. Erken döneme ait duvar örgüsünde sadece tuğla ve bağlayıcı olarak harç kullanılmıştır. Bu duvar örgüsü naos bölümünün batı pandantiflerinde ve kuzey nefin kuzeydoğu duvarında görülmektedir. Bu örgüdeki tuğlaların boyutları 31x31 cm, kalınlık ise 3,5 cm'dir. İçlerinde ufak kum taneleri olan gözenekli tuğlalar sağlam ve sert bir yapıya sahiptir, renkleri ise koyu kahvedir. Bağlayıcı olarak kullanılan harç ise gri-beyaz renkte ve yoğun olarak irili-ufaklı çakıl taşı ve bol tuğla kırığı katkılıdır. Harç kalınlığı ise 6 - 9 cm. arasında değişmektedir. Tuğlaların

⁸³ Wulff 1903: 1980-1986, Ermiş 2009: 91.

⁸⁴ Schmit 1927: 19.

⁸⁵ Ermiş 2009: 87.

⁸⁶ Ermiş 2009: 84.

⁸⁷ Foss 1996: 111.

hamur tipleri ve eşit ölçülere sahip olmaları bu yapıya özgü imal edildiğini düşündürmektedir⁸⁸. Günümüzde hala ayakta kalan bazı duvarlara bakıldığında sistemli bir mimari ile karşılaşılmaktadır. Duvarların köşelerinde daha düzgün hatların oluşturulabilmesi için örgü sistemi bir bütün ve bir yarım tuğla olacak şekilde oluşturulmuştur.

Tuğla sıraları arasında görülen ince yatay derzler ince bir sıva ile kaplanmıştır. Bu ince sıvanın üzerlerine ise paralel doğrultuda iki çizgi çekilmektedir. Koimesis Kilisesinde görülen bu teknik Selanik Rotonda Kilisesi'nde de görülmektedir⁸⁹.

1063 ve 1065 yılları arasında görülen depremlerle İznik'te şehir surları, Ayasofya ve Koimesis Kilisesi gibi birçok yapı tahribata uğramıştır. İznik surlarında araştırma yapan Schneider, hasar gören bazı duvarların “ *verdeckter Schichttechnik*” adı verilen teknik ile yeniden inşa edildiğini ortaya koymuştur. Bu teknik, tamamen tuğla ve harç ile inşa edilen duvar örgüsünde her iki sırada bir tuğla sırasının hafif içeri çekilerek üzerinin harçla kapatılması ile oluşturulmaktadır. Schneider, bu tekniğin Koimesis Kilisesi'nin duvarlarında da kullanıldığını söylemektedir⁹⁰. Bunlar Kilisenin naos bölümünün batısındaki iki masif payede, kemerlerde ve narteks bölümünün batı cephesinde görülmektedir. Bu döneme ait duvar örgüsünün temelinde tek sıra blok taşlar bulunmaktadır⁹¹. Bu teknikte kullanılan tuğla ölçüleri 25x25x4 cm ve 33x31x3.5 cm'dir. Kullanılan harç yapısı; grimsi, az tuğla kırıkları olan ve bol çakıl taşı katkılıdır. Tuğlalar arasındaki harç kalınlığı 5-6 cm'dir⁹².

Kilisede almaşık teknikte örülen duvarlar da görülmektedir (Levha 5-Resim 2). Bu duvar örgüsünde moloz ve devşirme taşlarla birlikte, kırık tuğla parçaları kullanılmıştır. Bu teknik olasılıkla daha geç bir döneme aittir⁹³.

4. İÇ DEKORASYON

Kilise henüz ayakta iken birçok seyyah ve araştırmacı tarafından görülmüş ve tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerde özellikle yapının iç dekorasyonundaki oldukça yoğun ve etkileyici süsleme sanatı dikkati çekmektedir. Bu yoğun dekorasyonda; mozaikler, freskler, tablolar, ahşap malzemeler, lambalar, şamdanlar, ikonalar yer almaktadır. Ayrıca mimari unsurlar

⁸⁸ Ermiş 2009: 83.

⁸⁹ Eyice 1991: 12.

⁹⁰ Schneider 1938: 40-41.

⁹¹ Özyurt 2002: 77, Ermiş 2009: 84.

⁹² Ermiş 2009: 84.

⁹³ Peschlow 1972: 151-152.

olarak; mermer levhalar ve plakalar, zemin döşemeleri, payeler ve başlıkları, kornişler, lahitler ve daha birçok malzeme bir arada yer almaktaydı.

Bu kadar yoğun bir dekorasyona sahip olan Kilisenin malzeme çeşitliliğinin en önemli nedenlerinden biri XIII. yüzyılda İznik İmparatorluğunun Başkilisesi olmasıdır. İmparatorların taç giyme törenlerinin burada düzenlenmesinin yanı sıra, patriklik toplantılarının da burada yapıldığı düşünülmektedir. Ayrıca Orhan Gazi'nin İznik'i fethinden sonra Koimesis Kilisesi'nin İznik'te Hıristiyanların ibadetine açık olan tek Kilise olması nedeniyle, camiye çevrilen diğer kiliselerdeki eserlerin bu Kiliseye taşındığı düşünülmektedir.

Mimari buluntuların birçoğu belirli bir sanatı ve dönemi temsil ederek Koimesis ile ilişkilendirilse de Kilise ile ilişkisi olmadığı düşünülen birçok eser de bulunmaktadır. Bu buluntular çevredeki kiliselerden toplanarak getirildiği düşüncesini desteklemektedir.

4.1. Duvar Mozaikleri

İnşa edildiği ilk dönemlerinden itibaren var olduğu düşünülen, Kilisenin farklı dönemlere ait mozaikleri; ana apsis yarım kubbesinde, bema kemerinde, orta nefin doğu pandantiflerinde ve narteks bölümünde yer almaktadır (Plan 2)⁹⁴.

Günümüzden neredeyse yüzyıl önce yıkılan Kiliseye ait mozaiklerin detaylı incelenmesini sağlayan en önemli kanıtlardan biri Nikolay Karloviç Kluge'nin 1912 yılında çektiği orijinal fotoğraflardır. Bu fotoğrafların Underwood tarafından 1959 yılında, optik cihazlar ile büyütülerek incelenmesi mozaiklere ait detayların ve farklı dönemlere ait izlerin gözlemlenebilmesini mümkün kılmıştır. Ayrıca Schmit'in mozaikler üzerinde yaptığı onarım ve belgeleme çalışmalarını konu alan 1927 yılında yayımlanan eseri bizlere önemli bilgiler vermektedir. Bu çalışmalar sırasında yeni duvar mozaikleri ortaya çıkarılmış ve birçok mozaik, detay çizimleri yapılarak renklendirilmiştir.

4.1.1. Apsis ve Bema Kemer Mozaikleri

İkonoklast Dönemde (726-787) ikon olarak kabul edilen her malzemenin ve tasvirin kiliselerden kaldırılması kararı alınmıştır. Koimesis Kilisesi'nin ana apsis ve bema kemer mozaiklerinde bulunan ikonlar bu dönemde kaldırılmıştır. İkon olmayan mozaikler ise olduğu gibi bırakılmıştır⁹⁵.

⁹⁴ Ötügen vd. 1986: 232.

⁹⁵ De Maffei 2005: 113; Eyice 1988: 20; Ötügen vd. 1986: 233.

Apsis mozağının altın zemini, Meryem'in ayakları altında görülen platform, en üstte cenneti temsil eden yarım daire ve buradan çıkan üç ışın demeti ile merkezde görülen Tanrı'nın eli ve hemen altındaki, "*Şafak sökerken ana rahminden seni ben yarattım*" yazıtı, Kilisenin mozaiklerinin I. dönemini temsil etmektedir (Levha 6-Resim 1)⁹⁶.

Apsis mozağında Meryem'in çevresinde görülen haç izleri II. dönemi, merkezde görülen kucağında İsa'yı taşıyan ve ayakta duran Meryem ise III. dönemi temsil eder. Bu üç dönemin aynı anda takip edilebilmesi oldukça önemlidir⁹⁷.

I. dönemi temsil eden mozaikler homojen ve bir defada yapılmıştır. Tessera sıraları sistematik bir şekilde ve bir yay boyunca ilerler. I. dönemi temsil eden mozaiklerde, temiz ve keskin bir geçiş oluşturmak için farklı renkler kullanılmış ve böylece nesnelere kesin bir şekilde tanımlanmıştır⁹⁸.

Apsis mozağının en erken kompozisyonu ile ilgili araştırmacılar arasında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Underwood'a göre bu mozaik panoda, en az üç farklı yenileme dönemi görülmekte ve erken dönemde Apsis mozağının merkezinde yine Meryem ve kucağında çocuk İsa mozağı yer almaktadır. De Maffei'e göre ise burada bulunan ve en erken dönemi temsil eden mozaik, tahtında oturan İsa betimi olmalıydı ve bu kompozisyon; Baba Oğul ve Kutsal Ruh'u temsil ediyordu. De Maffei'nin bu düşüncesinin nedenlerinden biri mozaik panonun en altında bulunan platformdu. Bu platform olasılıkla İsa'nın tahtının altında bulunuyordu. Diğeri ise İsa'nın başının üzerinde bulunan, cenneti simgeleyen yarım daire kemer içinde görülen Tanrı'nın eli ve buradan çıkan üç ışık kümesiydi. Buradaki mozaik kompozisyonuna kucağındaki çocuk İsa ile Meryem'in tam olarak sığmadığını ve haleli başı ile cennetten gelen ışını geçerek üstünü kapattığını düşünmektedir. Meryem'in ayakları ise üzerinde durduğu platformdan neredeyse taşacakken bu sorunun, ayakkabılarının çok küçük bir bölümünün gösterilmesine neden olduğunu belirtmektedir⁹⁹.

Her iki görüşe de bazı noktalarda katılmakla birlikte; haçın kaldırılarak yerine getirilen Meryem mozağının bu kompozisyona sığmadığı açık şekilde görülmektedir. Ancak Levha 6 – Resim 1'de görülen haç izleri, buradan kaldırılan ilk mozaik ile ilgili sınırları gösteriyor ise bu bize çok kısıtlı bir değişiklik yapıldığını düşündürmektedir. Bu mozağın İsa ya da

⁹⁶ 1912 yılında N. K. Kluge tarafından çekilen bu fotoğraf üzerinde üç farklı döneme ait izler görülmektedir. Bu dönemler fotoğraf üzerinde roma rakamları ile gösterilmiştir.

⁹⁷ Underwood 1959: 235.

⁹⁸ Underwood 1959: 236; Yalman 2002: 113.

⁹⁹ De Maffei 2005: 113.

Meryem'e ait olduğu kesin olmasa da İkonoklast Dönem'de getirilen Meryem mozağinden ya daha küçük boyutlarda ya da oturur vaziyette olması gerekmektedir.

Bema kemerinde bulunan mozaik kompozisyonda ise merkezde “Yargı Tahtı” (Hetoimasia)¹⁰⁰ bulunmaktaydı. Bu taht yine altın bir zemin üzerine işlenmiştir. Mavi cam küpler ile işlenmiş büyük çember merkeze doğru mavinin daha açık tonlarıyla iç içe devam etmektedir. Bu çemberin ortasında, üzerinde mücevherler olan altın bir platform ve onun da üzerinde ayaklarında aynı değerli taşların bulunduğu altın bir taht görülmektedir. Tahtın ortasında koyu kırmızı bir koltuk vardır ve her iki kenarı siyah çift şerit ile canlandırılmıştır. Üzerinde, aşağı sarkan mor bir kumaş vardır ve bu kumaşın üzerindeki altın broş tüm kompozisyonun tam merkezinde bulunmaktadır. Kumaşın üzerinde ise mücevherler ile süslenmiş altın bir kitap vardır. Tahtın arkasında altın bir haç bulunmaktadır ve altın zeminden net bir şekilde ayırt edilebilmesi için sınırları kırmızı kontur ile belirtilmiştir. Haçın önünde ise koyu kanatları ile açık gri bir güvercin görülmektedir. Bu güvercin üzerinden sınırları çemberi aşmayan ışınlar yükselmektedir¹⁰¹. Mavi cam küpler ile yapılan ışınlar çember ile zıtlık oluşturulması için tam tersi bir şekilde merkezde koyu olarak işlenmiş ve uzaklaştıkça daha açık tonlarda devam etmiştir (Levha 6-Resim 2).

Bu tahtın güneyinde ARXE (otorite) ve DYNAMÍC (güç), kuzeyinde ise KYPIOTITEC (hâkimiyet) ve EEOYCIE (erdem) olmak üzere dört genç melek yer almaktaydı. Bir ellerinde AFIOOC (kutsal) yazan Labarumlar ve diğer ellerinde dünyayı temsil eden küreyi tutmakta olan İmparator giyimli, kanatlı ve başlarında altın hale bulunan melekler İsa'nın tahtını yüceltiyordu (Levha 6-Resim 3). Meleklerin hemen altındaki yazıtta ise "*gökler onunla kıvansın*) ve *tüm melekler önünde huşu ile eğilsin*" yazmaktaydı¹⁰². Bu yazıt apsis örneğinde olduğu gibi yeşil arka plan üzerine siyah olarak işlenmiştir ve Apsis mozağinin I. döneminde cennetten gelen ışınlar arasında görülen yazıt ile aynı stil ve teknik özelliklere sahiptir.

Meleklerin kanatları, farklı renkteki mozaiklerin yan yana ustaca dizilmesi ile parıldayan ve zengin bir görünüm kazanmıştır. Yüzleri birbirinden farklı olmasına karşın elbiseler ve kanatlar neredeyse tek tip olarak gösterilmiştir. Melek figürlerindeki bu üslup ve tasarım her

¹⁰⁰ Hetoimasia: Hıristiyanlık ve Bizans ikonografisinde “tahtın hazırlığı” sahnesi. İsa'nın ikinci dirilişi için hazırlanan, üzerinde bir haç ile kitap bulunan değerli taşlarla süslü taht, bkz. De Maffei 2004: 114.

¹⁰¹ Schmit 1927: 22-23.

¹⁰² De Maffei 2004: 114; Şahin 1979: 495; Underwood 1959: 240; Wulff 1903: 210.

ne kadar bilinen tek bir modelden yola çıkılarak yapılmış gibi görülse de, çok ufak mozaik parçaları kullanılarak ışık gölge ve farklı yüz ifadeleri ile yine aynı ustalıkta uygulanmıştır.

Diğerlerine nazaran daha iyi korunan Dynamis'in boyu 1.83 metre, kanat açıklığı ise 1.09 metredir. Yüz hatları oldukça renkli ve detaylı bir üslupla yapılmıştır¹⁰³. Saçları ve kaşları farklı tonlardaki şeffaf mor cam tesseralar ile oluşturulmuştur (Levha 6-Resim 4)¹⁰⁴. Sanatçı tessera sıralarını oluştururken her bir sıra için ayrı bir ton kullanmış ve bütüne bakıldığında bu uygulama geçişlerde çok net bir uyum sağlamıştır.

Kariye Müzesi (Chora Manastırı Kilisesi) mozaiklerinde Opus Vermiculatum tekniği kullanılmıştır. "Kurt Biçiminde Çalışma" anlamına gelen bu tekniğe, küçük tesseraların eğrisel hatlar oluşturacak şekilde yan yana dizilmelerinden dolayı Opus Vermiculatum adı verilmiştir¹⁰⁵. Kariye Müzesi'nin dış narteksinin orta kemerinde Aziz Georgios'a ait olduğu düşünülen mozaik pano Opus Vermiculatum tekniği ile yapılmıştır. Tesseralar figürün merkezinden başlanarak eğrisel bir dizilimle yerleştirilir. Bu tekniğin uygulandığı mozaiklerde, ana hatlar arasındaki renk geçişleri ve ışık-gölge daha etkili ve detaylı yansıtıldığı görülmektedir. Koimesis Kilisesi'nin ana apsis ve bema kemerinde bulunan ve yapının ilk inşa evresine ait I. dönemi temsil eden mozaiklerde de Opus Vermiculatum tekniği görülmektedir (Levha 6-Resim 5). Bema kemeri güneyinde bulunan Dynamis'in oldukça renkli tesseralar kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Dış konturlarda koyu tesseralar kullanılarak sınırlar vurgulanmış, özellikle daha ufak boyutlardaki eğrisel dizilmiş tessera sıraları ile renk geçişleri daha uyumlu ve etkili bir kompozisyon oluşturulmuştur.

4.1.1.1. İkonoklast Dönem ve Mozaiklerden İkonların Kaldırılması

Bizans resim sanatı, genellikle kutsal kabul edilen sahnelerin kısaltılmış ve özetlenmiş bir biçimde kullanılması ile ifade edilir. Bir olayın, hikâyenin ya da sahnenin en sade hali ile sembollerle tasvir edilmesidir¹⁰⁶. Bu semboller kimi zaman yazı ya da haç olurken, kimi zaman da melek ya da din şehitlerinden biri olmuştur. Her ne olursa olsun Bizans resim sanatı dini öğretinin en önemli temsilcilerindendir. Erken dönemlerden itibaren gittikçe artan bu sembollerde görülen İsa, Meryem, Melekler, Azizler vb. VIII. yüzyılda ciddi tartışmalara neden olmuştur. İkonaların temsil gücüyle otoritesinin sarsıldığını düşünen İmparator, Bizans

¹⁰³ Schmit'in Koimesis Kilisesi'nde yaptığı araştırma sırasında bazı mozaikler renkli olarak kopyalanmıştır. Bunlar Apsis Mozaikindeki Meryem ve İsa'nın yüzleri, Bema Kemeri Mozaiklerinde bulunan Dynamis'in yüzü ile ana kubbenin kuzeydoğu ayağındaki Eleousa Meryemi'nin yüzüdür.

¹⁰⁴ Schmit 1927: 26.

¹⁰⁵ Ödekan 1997: 1300.

¹⁰⁶ Hachlili 2009: 226.

sanatında ikon değeri taşıyan tüm tasvirlerin kiliselerden ve kutsal kitaplardan kaldırılması için girişimlerde bulunmuştur.

730 yılında İkonoklast Dönem kısmen başlamış ve 754 yılında toplanan Hieria Konsili'nde, kiliselerde kullanılacak olan tek geçerli simgenin haç olması gerektiği kararı kabul edilerek ikonalar kiliselerden kaldırılmıştır. Bu kararları izleyen dönemde Koimesis Kilisesi'nin mozaiklerinin bazıları kaldırılmış, bazıları ise üzerleri sıva ile kapatılarak korunmuştur. İkona olmayan mozaikler ve yazıtlar ise olduğu gibi bırakılmışlardır¹⁰⁷.

Bu dönemde Koimesis Kilisesi'nde apsis yarım kubbesinin altın zemini mevcut hali ile korunmuş, merkezde bulunan figür¹⁰⁸ kaldırılarak yerine haç konulmuştur. En üstte bulunan yazıt, cenneti tasvir eden kemer, ortasında görülen Tanrının eli ve buradan yükselen üç ışın demeti ile en altta bulunan platform ikon olmadığı için olduğu gibi bırakılmıştır¹⁰⁹.

Apsis merkezine getirilen anıtsal haç, Saint İrene Kilisesi apsisindeki haça benzer özellikler taşımaktadır (Levha 6-Resim 6). Detaylı bakıldığında haçın yan kollarının uçlarını işaret eden izleri ve haçın yapılabilmesi için kaldırılan mozaik alan net bir şekilde görülebilmektedir. Burada kaldırılan mozaik alanın haçın kapladığı alandan çok daha geniş olması dikkat çekicidir¹¹⁰. Diğer bir nokta ise haçın sadece İsa'nın, Meryem'in ve İmparatorların tahtları altında görülen özel bir platformun üzerine yerleştirilmesidir. Bu yönüyle de anıtsal haç örnekleri arasında benzersizdir.

Bema Kemerli mozaiklerinde ise yargı tahtı, meleklerin ellerinde tuttıkları labarumlar ve meleklerin ayakları altında bulunan yazıt ikon olmadığı için açıkta bırakılmıştır. Dört melek ise üzerleri beyaz sıva ile kapatılarak korunmuştur¹¹¹.

4.1.1.2. II. Nikaia Konsili ile İkonların Kiliselere Dönüşü

Hieria Konsili'ni kabul etmeyen ikon severler, 787 yılında İrene ve oğlu VI. Konstantin'in desteğiyle Nikaia'daki Ayasofya Kilisesi'nde yeni bir konsil düzenlediler. II. Nikaia Konsil'i olarak kabul edilen bu Konsilin katılımcılarından biri de Hyakinthos Manastırı'nı ve Koimesis Kilisesi'ni temsil eden ve konsilde ikonaları savunan Başrahip

¹⁰⁷ De Maffei 2004: 109-114.

¹⁰⁸ Daha önce de belirtildiği gibi Underwood'a göre İkonoklast Dönemden önce burada ayakta duran ve kucağında çocuk İsa'yı tutan Meryem Mozaiği vardı, De Maffei'e göre ise Apsis Mozaiğinin orijinalinde tahtında oturan İsa vardı bk. Underwood 1959: 236; De Maffei 2004: 114.

¹⁰⁹ Peschlow 2004: 205; Underwood 1959: 236-237.

¹¹⁰ Underwood 1959: 236.

¹¹¹ De Maffei 2004: 114; Underwood 1959: 240.

Gregoros'dur¹¹². Konsilde alınan kararlar sonucunda görselliğin, dinin en önemli öğreti araçlarından biri olduğu kabul edilmiş ve ikonlar kiliselere geri getirilmiştir. De Maffei'e göre Rahip Gregoros'un bu savunması Hyakinthos Manastırı keşişlerinin ikon sever olduklarının bir göstergesiydi. Bu sebeple toplantılarda alınan kararları ilk uygulayanlar Konsilin yapıldığı Kilisenin yakınındaki Hyakintos Manastırı rahipleriydi ve uygulama alanları ise Manastırın sınırları içinde bulunan Koimesis Kilisesi'yd¹¹³.

İkonoklast Dönemin sona ermesiyle birlikte Koimesis Kilisesi mozaiklerinin bazıları yeni bir kompozisyon ile değiştirilmiş, bazıları ise üzerlerindeki sıvalar kaldırılarak restore edilmiş ve orijinal kompozisyonunda Kiliseye yeniden kazandırılmıştır. Apsis bölümünün yarım kubbesindeki altın zemin yine olduğu gibi korunmuş ve üzerindeki haç kaldırılarak yerine kucağında çocuk İsa ile ayakta durmakta olan Meryem tasvir edilmiştir¹¹⁴. Bu mozaığın yapımındaki ustalığın iyi olmasına karşın, Meryem'in arkasındaki zeminde haçın izlerinin belirgin bir şekilde görülmesi, figürün çevresindeki onarımın daha özensiz olduğunu göstermektedir. Bu durum her ne kadar hatalı bir uygulama olarak görülse de farklı dönemlerin izlenebilmesine olanak sağlamıştır.

Selanik Ayasofyası apsis mozağinde Meryem'den önce haç bulunmaktaydı. İkonoklast Dönemde bu haç kaldırılarak yerine Meryem ve kucağında çocuk İsa getirildi (Levha 6-Resim 7). Buradaki haçın kaldırılması Koimesis Kilisesi'ndeki gibi belirgin geçiş izleri taşımamaktadır.

Haçın dış çizgilerinin koyu altın rengi ile bu çizgileri çevreleyen arka planın altın rengi arasında kontrast çok azdır. Buradaki haç Ayasofya'daki gibi orijinal kompozisyonun bir parçası olsaydı yeri burası değil daha yukarıda olurdu¹¹⁵.

Bema kemerindeki mozaik kompozisyonda ise; merkezde yargı tahtı olduğu gibi korunmuş, bu tahtın kuzeyindeki ve güneyindeki meleklerin üzerlerindeki beyaz sıva oldukça iyi bir şekilde temizlenerek figürler açığa çıkarılmıştır. Ayrıca bu figürlerin arasında "*Kutsal resimleri Naukratios yapıyor*" yazıyordu (bkz. Levha 6-Resim 3). De Maffei, Naukratios

¹¹² Konsilde söz alan Gregoros, İkonoklast Dönemde ikonların bulunduğu sayfaların yırtılarak yok edildiği kitaplardan bahsederek bu sayfaların kopyalarının salondakilere göstermektedir (De Maffei 2004: 110). Bu bilgi ile birlikte Kilisenin mozaiklerinin erken dönemlerinden 20. yüzyıla kadar görülebilmesi, Kilisenin ikon sever temsilcilerinin hem kutsal kitaplardaki hem de Kiliselerindeki ikonları koruduklarını desteklemektedir.

¹¹³ De Maffei 2004: 113.

¹¹⁴ Eyice 1988: 20-21; Wulff 1903: 199; Yalman 2002: 113.

¹¹⁵ Underwood 1959: 239.

tarafından yapılan restorasyonu 787 yılına tarihlenen¹¹⁶. Underwood ise bu restorasyon için II. İkonoklast Dönemin beklendiğini, ayrıca Naukratios'un yaşadığı dönemleri göz önüne alarak mozaiklerin 843 yılından sonra yapıldığını düşünmektedir.

Burada melekler arasında dikey olarak görülen ve Naukratios' un imzasının bulunduğu yazıt incelendiğinde yapım tekniği ve harflerin tarzı I. dönemi temsil eden yazıtlardan çok farklıdır. Bu yazıt I. dönem yazıtları gibi siyah değil koyu mavi camdan tesseralar ile yapılmıştır. Harfler daha düzensizdir ve bitişik harfler görülmektedir. Ayrıca dört melek dikkatli bir şekilde incelendiğinde tüm kompozisyon net bir simetri oluşturmaktadır ve bu simetriyi sadece güneyde bulunan meleklerin arasındaki bu yazıt bozmaktadır¹¹⁷.

Meleklerle detaylı bakıldığında ayakları altında ve başları üstünde görülen dikiş izlerinin kemerin bir ucundan diğer ucuna kadar devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu yatay dikiş izlerinin üzerlerindeki mozaiklerin arka planları çok düzgün sıralar ile ilerlerken, alttaki arka plan daha düzensizdir. Genel olarak güneydeki meleklerin restorasyonu daha ustaca yapılmıştır. Dynamis ve Arxe'nin ayakları altındaki yeşil bölge boyunca dikiş devam etmektedir. Bu kısımların, tespit edilebilir yönleri ve dağılımları ile tamamen kaldırıldığı ve daha sonra yeniden değiştirildiği net olarak izlenmektedir. Kuzeydeki meleklerin alt kısımlarındaki restorasyonun ise gerçekte var olanı yansıtmadığı ve oldukça özensiz olduğu görülmektedir.

4.1.2. Naos Mozaikleri

Kilise tamamen yıkılmadan hemen önce geniş çaplı bir araştırma şansı bulan Schmit, Kilisenin ana kubbesinin doğu ayaklarında sıva ile kapatılmış mozaik parçaları keşfetmiştir. Bu sıvaları kaldırmak için Kiliseden izin alan Schmit, yaptığı çalışma ile ana kubbenin kuzeydoğu ayağında Eleousa Meryem (şefkatli) mozağini, güneydoğu ayağında ise Antiphonitis İsa (yol gösteren) mozağını ortaya çıkarır. Bu mozaikler zeminden yaklaşık 1.05 metre yükseklikte başlayıp 2.73 metre yükseklikte son bulmaktadır. Genişlikleri ise 0.45 metredir. Doğrudan dua edenlerin göz hizalarında olduğu için her zaman görülebiliyorlardı¹¹⁸.

Eleousa Meryemi'nin başında açık yeşil cam mozaikle çevrelenmiş altın bir hale bulunmaktadır. Mavi renkte elbisesi ve alnını tamamen kapatan başörtüsü altın haçlarla süslenmiştir. Meryem'in kucağındaki çocuk İsa beyaz elbise üzerine altın bir hymation

¹¹⁶ De Maffei 2004: 115.

¹¹⁷ Schmit 1927: 23; Underwood 1959:240.

¹¹⁸ Schmit 1927: 43.

giymiştir, başında ise altın bir hale bulunmaktadır. Mozaik kompozisyonda Meryem'in halesinin üst kısmı ile belden aşağısı korunamamıştır (Levha 7-Resim 1)¹¹⁹.

Antiphonitis İsa mozağinde ise İsa'nın yüzü ve elbisesinin alt kısmı korunamamıştır. Başında altın bir hale vardır, üzerinde ise altın bir tunik üzerine mavi hymation bulunmaktadır. Sol eli ile kitap tutarken sağ eli ile takdis işareti yapmaktadır. (Levha 7-Resim 2)¹²⁰.

Her iki mozaik kompozisyon, olasılıkla aynı dönemde yapılmıştır. Yazıtlarının stili ve çok küçük cam mozaiklerin ustaca kullanılması Naukratios dönemi işçiliğini anımsattığından dolayı Schmit, her iki mozaığı de IX. yüzyıla tarihlendirmektedir¹²¹. Mango ise daha çok narteks mozaikleri ile çağdaş olduklarını düşünerek, mozaikleri XI. yüzyıla tarihlendirmektedir¹²².

Bu iki mozaik ile ilgili önemli bir nokta da, hiçbir engel olmamasına rağmen üzerleri sıva ile kapalı bir şekilde bırakılmış olmalarıdır. Schmit'in tesadüfen bulduğu bu mozaiklerin yaklaşık 400 yıl boyunca gizlenmesinin nedeni büyük olasılıkla ana kubbenin çok sık tahrip olması ve yağmur sularını içeriye almasıydı. Kilisenin tüm mozaikleri dikkate alınırsa naos mozaiklerinin önemli bir kısmının görülememesi, korunma önlemlerinin alınmasında geç bile kalındığının göstergesidir.

4.1.3. Narteks Mozaikleri

İznik'te 1065 yılında yaşanan depremle birlikte birçok kilise yıkılırken, Koimesis Kilisesi ağır hasarlar alsa da ayakta kalabilmiştir. Bu tarihten sonra yıkılan narteks bölümü iki katlı olarak yeniden inşa edilmiş, kuzeyde ve güneyde ikinci kata çıkılan merdivenli yan mekânlar eklenmiş ve mozaiklerle süslenmiştir¹²³.

Narteksten naosa girilen ana kapı üzerindeki alınlıkta “Meryem Orans” betimi yer almaktaydı. Meryem başı haleli, ellerini iki yana açmış ve belden yukarısı görünür şekilde betimlenmiştir (Levha 8-Resim 1). Başının üzerinde bulunan kemerdeki yazıtta “*Ey efendi, kulun başmabeyinci ve başkumandan Patrik Nikephoros'a yardım et*” yazılıydı¹²⁴.

¹¹⁹ Schmit 1927: 43-44.

¹²⁰ Schmit 1927: 46.

¹²¹ Schmit 1927: 47.

¹²² Mango 1959: 252.

¹²³ Schmit 1927: 23; Şahin 1979: 496.

¹²⁴ Ermiş 2009: 96; Mango 1959: 245.

Narteks merkezinde bulunan tonozda oldukça yoğun bir mozaik tasvir görülmekteydi (Levha 8-Resim 2). Kompozisyonun tam ortasında çember içine alınmış sekiz kollu haç yer almaktaydı. Bu haçın dört yanında içlerinde büst olan madalyonlar vardı. Çapları 64 cm. olan bu madalyonlardaki büstler; İsa, Meryem, Vaftizci Yohannes ve Aziz Joachim'e aitti. Madalyonlar arasında ise dört İncil yazarı betimleri yer almaktaydı. Bu yazarlar; Matheus, Ioannes, Lucas ve Marcus olarak, masaları başında kitaplarını yazarken / hazırlarken betimlenmişlerdir¹²⁵. Çok fazla ikonografik karışıma sahip olan bu kompozisyonda sanatçı ya da sanatçılar Narteks tonozuna sadece figürleri sığdırmakla kalmayıp ayrıca kilise ressamlığının en geniş anlatımlarından birine yer vermişlerdir.

Narteksten güney nefe girilen kapı üzerindeki alınlıkta, altın bir zemin üzerinde Meryem ve kucağında çocuk İsa Mozaïği bulunmaktaydı. Meryem'in solunda İmparator X. Konstantinos (1059-1067), sağında ise Patrik Nikephoros betimi yer almaktaydı. Bu mozaik panonun üzerinde bulunan yazıtta "*Ulu ve güçlü hükümdar Konstantinos özen gösterdiği şu manastıra onur verdi ve yetkiyi ünlü patrik (Nikephoros'a) kesin bir kararla bağışladı*" yazmaktaydı. Bu mozaik kitabenin orijinali 1804 yılında Hammer tarafından kaydedilmiştir¹²⁶. Bu mozaik pano birçok araştırmacı tarafından görülmüştür¹²⁷. 1834 yılındaki onarımlar sırasında mozaik panonun kopyası narteks bölümünün güneyinde bulunan merdiven kulesinin giriş kapısı üzerine fresk olarak yapılmıştır (Bkz. Levha 1-Resim 1)¹²⁸.

Narteks mozaiklerinin tarihlendirilmesi mozaik kompozisyonlarda bulunan yazıtlara dayanmaktadır. Bu yazıtlara bakıldığında; Manastırın İmparator X. Konstantin (1059-1067) tarafından Patrik Nikephoros'a bağış olarak verildiği ve Patrik'in Manastırın içinde bulunan Koimesis Kilisesi'nde önemli imar faaliyetleri başlattığı görülmektedir. Bu imar faaliyetlerinin nedeni Nikaia'da arka arkaya yaşanan depremlerdi. Burada yaşanan depremlerin izlerini arayan Schneider'in Nikaia kenti surlarında yaptığı araştırma 1065 depremini doğrulamaktadır. Schneider surlarda depremle yıkılan bölümlerde gizli tuğla tekniği¹²⁹ adını verdiği onarımlardan bahsederek, bu tekniği Koimesis Kilisesi'nin narteks

¹²⁵ Mango 1959: 246; Ermiş 2009: 96.

¹²⁶ Mango, 1959: 247; Ötügen vd., 1986: 231-232; Wulff, 1903: 6-11.

¹²⁷Orijinali kötü durumda olan bu mozaik panonun 1834 yılındaki onarımdan sonra narteks bölümünün ikinci katına çıkılan güney merdiven kulesinin giriş kapısı lentosuna fresk olarak kopya edilmiştir. Orijinal mozaïğe sadık kalan bu fresk kopyanın yazıtları da Hammer'in kaydettiği yazıtlar ile aynıdır (bk. Resim 14).

¹²⁸ Wulff 2009: 97, Mango, 1959: 247.

¹²⁹ X. yüzyıldan sonra öncelikle İstanbulda görülen *gizli tuğla* tekniğini (recessed-brick) adı verilen yeni bir duvar tekniği görülmektedir. Daha ince(2.5 – 3 cm.) tuğlaların kullanıldığı bu teknikte, tuğla sıralarının bir sıra düz ve bir sıra içeri çekilmesi ile oluşturulmaktadır. Bu şekilde duvar cephesinde tuğla kalınlığının en az iki katı

bölümünde de gördüğünü belirtmiştir. Tüm bunlar göz önüne alındığında Koimesis Kilisesi'nin narteks mozaikleri 1065-1067 yılları arasına tarihlenmektedir¹³⁰.

4.2. Zemin Döşemesi

Koimesis Kilisesi'nin kare şeklinde olan merkezdeki ana mekânı ile bu alanın kuzeyde ve güneyde bulunan kemerlerin altında yer alan bölümlerinde oldukça geniş bir alana yayılan opus sectile döşeme yer almaktaydı (bkz. Plan 1). Orta mekânı çevreleyen çerçevenin içinde belli bir simetrisi olmayan bölümler bulunmaktadır. Wulff'un ve Schmit'in Kiliseyi ziyaret ettikleri dönemde zemin döşemesinin güney bölümü tamamen eksik olarak görülmektedir ve Schmit'in yayınında tamamlanmış halinin çizimleri bulunmaktadır (Çizim 7). Çerçevadaki kompozisyon küçük dairelerden oluşan levhaların etrafında görülen geometrik sarmallardan (düğüm motifi) ve bu sarmalları birbirine bağlayan dikdörtgen şeritlerden oluşmaktadır.

Schmit'in çizimlerinde net olarak görülen bu çerçevenin, hem narteks girişinde hem de bema girişinde iki açıklık bulunmaktadır. Bu açıklıklarda ise kare panolar yer almaktadır. Narteks girişindeki kare pano 130x136 cm'dir¹³¹. Apsis tarafındaki panoda ise kare bir alanın içerisinde büyük bir daire ve bunun her köşesinde 4 küçük daire bulunmaktadır.

Zemin döşemesinin, Kilisenin ilk inşa döneminden kalmadığı, XI. yüzyıl sırasında yapılan onarımlarda bu bölümde yer alan mozaiklerle birlikte yapıldığı düşünülmektedir¹³². Peschlow, opus sectile zeminin Patrik Nikephoros tarafından yaptırılan onarımlar sırasında yenilendiğini, bu nedenle orijinal zeminin yaklaşık olarak 15-20 cm. daha aşağıda kaldığını belirtir¹³³.

4.3. Mimari Eserler

1930 yılına kadar İznik bölgesine ait arkeolojik buluntuların büyük bir bölümü Bursa ve İstanbul Arkeoloji Müzelerine taşınmıştır. 1935 yılında İznik Müzesi olarak düzenlenen Yakup Çelebi İmaretinde arkeolojik eserlerin toplandığı bir depo oluşturulmuştur¹³⁴. Özellikle 1955 yılı ve sonraki yıllarda Koimesis Kilisesi yıkıntıları üzerinde yapılan temizlik

kalınlığında harç bantları görülmektedir. Burada amaç cephede hareketli ve dalgalı yüzeyler oluşturularak hem daha dayanıklı hem de dekoratif duvarlar elde etmektir.(bkz: Serin 2014: 76)

¹³⁰ Mango, 1959: 248-249.

¹³¹ Demiriz 2002: 96.

¹³² Demiriz 2002: 98.

¹³³ Peschlow 1972: 196. Peschlow kilise yıkıntıları arasında yaptığı araştırmada templon zemininin naousun zemininden daha aşağıda olduğunu farkeder.

¹³⁴ Barsanti 2004: 267.

çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan birçok mimari buluntu günümüzde İznik Müzesi bahçesinde sergilenmektedir.

Bu mimari elemanların büyük bir bölümü yapının birçok defa geçirdiği onarım çalışmalarında, ya hiç değişim geçirmeden aynı haliyle ya da işleminden geçirilerek farklı bir mimari anlayış ile Kilisede yeniden kullanılmışlardır. Mimari eserlerin bir bölümü de yıkılan yada camiye çevrilen çevre kiliselerden getirilmiştir.

Papadopoulos, Kiliseyi ziyaretinde zeminde bulunan ve üzerlerinde kitabeleri olan mermer levhalara dikkat çekerek bunları tanıtmıştır (Levha 9- Resim 1). Bu yazıtlı levhalardan birinin başka bir kiliseye, diğerinin Roma Dönemine tarihlenen bir kadın mezarına, bir diğerinin ise Kutsal Pederler Kilisesi'ne ait olduğunu yazmaktadır. Ayrıca diokonikon bölümünde yazıtlı bir levhanın bulunduğunu söyleyen Papadopoulos, bu levhanın kitabesinde ise İmparator Mikhael tarafından yaptırılan surların onarımlarından bahsedildiğini belirtir¹³⁵.

Kiliseye ait olan mimari unsurlar her ne kadar çevre kiliselerden getirilen eserlerle birlikte buluntu karmaşası yaratsa da, bazı eserler üzerindeki yazıt, monogram veya benzer sanat anlayışı bunları ayırt edebilme olanağı sunmaktadır.

1977 ve 1988 yılları arasında Bithynia bölgesini 4 kez ziyaret eden Claudia Barsanti, Koimesis Kilisesi'ne ait mermer buluntuları incelemiş ve özellikle Iustinianus döneminde üretilen mermer korkuluk levhaları üzerine bir katalog çalışması yapmıştır. Bu bağlamda İznik Müzesi'nde yapılan araştırmalar, birçok buluntunun Koimesis Kilisesi ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Barsanti, Bizans Dönemine ait 100'den fazla korkuluk levhasını inceleyerek, Anadolu'daki Orta Bizans Dönemi eserlerinden oluşan bir katalog hazırlamıştır. Barsanti'ye göre İznik Müzesi IV. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar örneklere sahip en önemli müzedir¹³⁶.

Günümüzde Kilise kalıntılarının arasında görülen; mermer levhalar, paye başlıkları, korniş, baştaban, zemin plakası ve diğer mimari buluntuların önemli bir bölümünün türdeş oldukları, Kilisenin ilk yapım aşamasında üretilip inşa edildiği düşünülmektedir. Bu malzemeler, Kilisenin İkonoklast Dönemden hemen önce yapıldığını öne süren araştırmacılar tarafından VII. yüzyıl sonları ve VIII. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir. Ancak Barsanti'ye

¹³⁵ Ermiş 2009: 99.

¹³⁶ Barsanti 2004: 267.

göre bu zaman aralığı yeni mermer üretimi açısından uygun bir zaman aralığı değildir. Özellikle Kiliseden Müzeye getirilen mimari eserler incelendiğinde, Barsanti'yi haklı çıkarmakta ve bu tarih aralığını VI. ve VII. yüzyıl aralığına çekmektedir¹³⁷.

Kiliseye ait olan bu levhaların bir bölümünün aynı tip özellikler taşıması tarihlendirme açısından büyük öneme sahiptir. Özellikle V. ve VI. yüzyıllara ait olduğu düşünülen bir grup levha dikkate alındığında Erken Bizans dönemi figür ve motiflerinden oluşan farklı kombinasyonlar izlenmekte ve bu gruba ait levhaların büyük çoğunluğunun her iki yüzeyinin de işlendiği görülmektedir.

Koimesis Kilisesi'nin ve bulunduğu manastırın kurucusu olduğu düşünülen Rahip Hyakinthos'un adının ve ünvanlarının monogram olarak yazılı olduğu levha en önemli buluntulardan biridir. Bununla birlikte aynı gruba ait birçok levha 1955 yılında İznik Müzesi bünyesinde yapılan temizlik çalışmaları sırasında bulunmuş ve Müze tarafından koruma altına alınmıştır. Levhalar bugün Müze bahçesinde sergilenmektedir. Erken Bizans Dönemine ait bu bitki bezemeli levhaların olasılıkla VIII. ve X. yüzyıllar arasında arka yüzleri basit bir haç ile yeniden işlenmiş ve daha sonra XI. yüzyıldaki büyük depremden hemen sonra, Kilisenin tabanında yeniden kullanılmışlardır. Bu levhaların bazıları Kilise yıkılmadan hemen önce Wulff ve Schmit tarafından görülerek fotoğraflanmıştır (Levha 9 – Resim 2)¹³⁸.

Müze bahçesinde sergilenen ve büyük bölümü eksik ve kırık olan bu monogramlı levhada (Env. No. 736) işlenmiş olan palmet frizinden dolayı, levhanın daha eski bir plakadan alındığı düşünülmektedir (Levha 9 - Resim 3). Basit bir silme ile çerçevelenen dörtgen levhanın merkezindeki sarmalın oluşturduğu boşlukların içinde stilize bitki motifleri ve haç biçiminde monogramlar görülmektedir. Bu monogramlarda “*Ey Tanrının Anası / Yardımına Koş / Sana Kendini Adamış / Keşiş / Papaz / Hyakinthos'un*” yazmaktadır. Bu levha Kilisenin zemininde altar masasının altına yerleştirilmişti. Bununla birlikte, apsis mozaiği yazıtında, narteks ana giriş kapısındaki baştabanda ve naosta paye başlığında bulunan yazıtta yine kurucu Hyakintos'un monogramları görülmektedir. Tüm bunlar dikkate alındığında Kilisenin ilk inşa evresi kesin olarak İkonoklast Dönem öncesi olmalıdır¹³⁹.

Aynı şekilde Müzede korunan ve üzerlerinde haç betimi bulunan iki adet (Env. No. 749 ve 750) mermer levhanın da yapının ilk dönemlerine ait olduğu düşünülmektedir (Levha

¹³⁷ Barsanti 2004: 269.

¹³⁸ Barsanti 2004: 267-268.

¹³⁹ Barsanti 2004:277-278.

9 - Resim 4). Haç motifinin bulunduğu yüzler, benzer örneklerle karşılaştırıldığında VI. ve VII. yüzyıllara tarihlendirilmektedir¹⁴⁰.

Her iki yüzü işlenmiş bir başka levhanın (Env. No. 735) ön yüzünde, merkezde bulunan baklava deseni etrafında çok yapraklı bitkisel motifler görülmektedir. Arka yüzünde ise merkezde içinde büyük bir daire ve dört köşesinde daha ufak daireler taşıyan geometrik desenlerin bulunduğu bu levha, VII. yüzyıla tarihlenmektedir (Levha 9 – Resim 5)¹⁴¹.

XI. yüzyılda narteks bölümünün onarımı sırasında, Aziz Neophytos için narteksin kuzeyinde bir mezar nişi açılarak, İznik Gölü Bazilikası'ndan getirildiği düşünülen Neophytos'a ait mezar buluntuları buraya gömülmüştür¹⁴². Bu nişin üzeri yine Neophytos lahtine ait olduğu düşünülen iki yanından kırık mermer levha ile kapatılmıştır. Bu mermer levha birçok seyyah tarafından da görülmüştür ve Kilise yıkılmadan önce Wulff tarafından yayınlanmıştır (Levha 10 – Resim 1). 1955 yılında İznik Müzesi tarafından yapılan temizlik çalışmaları sırasında bu blok (Env. No. 2484) koruma altına alınmıştır (Levha 10 – Resim 2).

Her iki tarafı işlenmiş bu mermer bloğun ön yüzünde, iki kare çerçeve ve ortasında haç motifi görülmektedir. Her iki çerçeve içine de aynı motif işlenmiştir. Merkezde defne çelengi ve içinde altı kollu haç yer almaktadır. Bu çelengın alt kısmından her iki köşeye uzanan ve ucunda yürek motifi olan sarmaşık dallar yer alır. Bu bezeme yine Kiliseden Müzeye getirilen ambonlar üzerinde de görülmektedir. Arka yüzde ise iki kare çerçeve içinde iki büyük haç motifi vardır. Bu lahit kapağı diğer kiliselerdeki benzer örnekleri ile karşılaştırıldığında erken Hıristiyanlık dönemine ait olduğu görülmekte ve IV. yüzyıla tarihlendirilmektedir¹⁴³.

Koimesis Kilisesi yıkıntıları arasında bulunup İznik Müzesi bahçesinde sergilenen bir diğer monogramlı eser bir baştaban buluntusudur (Levha 11 – Resim 1). Başrahip Hyakinthos'a ait haç biçimli monogramı taşıyan madalyonda, Hyakinthos'un ünvanları ve Meryem'e yalvarışı yazmaktadır. Mango, baştabandaki yazıt özelliklerini göz önüne alarak tarih için VII. yüzyılı önermiştir¹⁴⁴.

¹⁴⁰ Ermiş 2009: 99.

¹⁴¹ Barsanti 2004:279.

¹⁴² Wulff 1903: 181, Peschlow 2017: 209.

¹⁴³ Wulff 182-183, Barsanti 2004: 280

¹⁴⁴ Mango. 1994a, s. 350-353.

Koimesis Kilisesi'ne ait kitabelerin en önemlilerinden biri de paye başlıkları üzerinde görülen monogramlardır (Levha 11 – Resim 2). Günümüzde, Kilisenin yıkıntıları arasında görülen bu başlıklardan birinin üzerinde Hyakinthos monogramı görülmektedir.

Güney nefte bulunan arkosolium kemerinde bol desenli mermer bir kemer alınlığı (Çizim 8). Etrafı bitkisel bezemelerden oluşan kalın bir bordürle çevrilmiş bu kemerin her iki yanında birbirlerine bakan tavus kuşları yer almaktadır¹⁴⁵.

5. KİLİSENİN ÇEVRESİNDEKİ DİĞER YAPILAR

Koimesis Kilisesinin yaklaşık 40 metre doğusunda Böcek Ayazma adı ile bilinen, Erken Bizans Dönemi yapılarından biri bulunmaktadır. Hıristiyanlıkta, Hagia (kutsal) ve ma (su) kelimelerinin birleşiminden oluşan Ayazma “Kutsal Su” anlamı taşımaktadır.

Böcek Ayazma, üzeri kubbe ile örtülü yuvarlak planlı bir yapıdır. 4.5 metre çapında ve 3.8 metre yüksekliğindedir. Batısında L biçiminde 11 basalamaklı bir merdivenle ulaşılan giriş kapısı bulunmaktadır. Yapının merkezinde kare planlı ve 1 metre derinliğe sahip bir su kuyusu yer almaktadır (Plan 3)¹⁴⁶. Duvarlarında asimetrik olarak 4 adet yuvarlak kemerli niş bulunmakta ve yükseklikleri 0.85 metre ile 1.10 metre arasında değişmektedir. Giriş kapısı 2.55 metre yükseklikte olup, bir baştaban ile sınırlandırılmış ve üzerinde yuvarlak kemerli bir alınlık bulunmaktadır. Zemin taş levhalarla döşenmiştir. Duvarlar işlenmiş ve moloz taşlarla harç kullanılarak örülmüş ve aralarda tuğla sıraları görülmektedir. Kubbe, niş kemerleri ve kapı alınlığı tuğladandır¹⁴⁷.

Burada bulunan tatlı su kaynağının, ilk olarak tanrı Asklepios'a adanan yapının (sağlık tanrısı tapınağı) bir bölümü olduğu düşünülse de, bu yapıya ait hiçbir işaret bulunamamıştır. Kare planlı su kuyusunun doğu kenarında, üzerinde İmparator III. Mikhael'in yaptırdığı sur onarımı ile ilgili “Hıristiyan İmparator Yüce Michael Kulesi” yazılı olan Marmara Adası kökenli mermer blok bulunmaktadır. Bu bloğun iç yüzünde “Her bedene iyi olanı verir. Çünkü onun lütfü ebedidir.” yazan İbranice bir yazıt ve stilize bir şamdan motifi bulunmaktadır¹⁴⁸. Bu yazıtta göre mermer bloğun, II. yüzyıla tarihlenen Yahudi bir mezar anıtına ait olduğu düşünülmektedir¹⁴⁹. Bu mermer blok aynı zamanda bu bölgede Yahudilerin

¹⁴⁵ Wulff 1903: 185.

¹⁴⁶ Şahin 2014: 103.

¹⁴⁷ Eyice 1988: 22, Ötügen 1986: 196, Yalman 2002: 120.

¹⁴⁸ Barsanti 2004: 269, Şahin 2014: 103.

¹⁴⁹ Schneider 1943: 17.

varlığına işaret eden önemli belgelerden biridir. Yapının iç cephe duvarında yine Yahudiliğe ait en eski sembollerden biri olan Menorah (yedi kollu şamdan) motifi bulunmaktadır. Bu buluntularla birlikte, yapının plan şeması ve merkezinde yer alan temiz su kaynağı, Böcek Ayazmanın Yahudilerce “Mikve” yapısı (Yahudi arınma havuzu) olarak kullanıldığını düşündürmektedir¹⁵⁰.

Böcek Ayazmanın mimari verilerini değerlendiren Schneider, en erken evresinin VI. yüzyıla tarihlenen bir vaftizhane olabileceğini belirtir¹⁵¹. Şahin’e göre ise yapı, özellikle Koimesis Kilisesi’nin, İmparatorluğun Başkilisesi olduğu dönemde çok önemli vaftizlere ve kutsamalara ev sahipliği yapmıştır. Bu vaftizhane XX. yüzyılın başlarında ayazmaya dönüştürülmüştür¹⁵². Barsanti’ye göre ise bu yapı, VI. yüzyıla tarihlenen kubbeli bir hipojedir¹⁵³.

Bu yapıya Böcek Ayazma denmesinin nedeni, kentte yaşayan yerel rehber ve tarihçi Yaşar Öztürk’e sorulduğunda düşünülenin tam tersi bir cevap alınmıştır. Buradaki su kaynağı halk tarafından böcek ve sivrisinek ısırıklarını tedavi etmek için kullanılmıştır. Rumların vaftiz törenleri ve ayazma olarak kullandığı bu kaynak aynı dönemde Müslümanlar tarafından şifalı su olarak kullanılmaktaydı. Böcek Ayazma içinde bulunan su kuyusu günümüzde kapalı olarak korunsa da su çevrede açılan kirli su kuyuları nedeniyle kirlenmiştir.

Koimesis Kilisesi’nin yaklaşık 80 metre batısında Özer Sokak üzerindeki inşaat alanında Bizans Dönemine ait duvarlar ortaya çıkarılmış ve bu alanda İznik Müzesi tarafından sondaj kazıları başlatılmıştır. Bu kazılar sırasında yine Hyakinthos Manastırı ile ilişkisi olabileceği düşünülen yapılara ait mimari buluntulara rastlanmıştır (Levha 4 - Resim 5-6).¹⁵⁴ Bu buluntular, seyyahların da bahsettiği gibi bu bölgede Hyakinthos Manastırına ait yapıların varlığını desteklemektedir.

6. KARŞILAŞTIRMA

Kiliselerde genel olarak merkezdeki ana mekânın haç planlı olarak düzenlenmesi ile ortaya çıkan modele “Haçvari Plan” adı verilmektedir. Bu planda orta nefte bulunan dört ağır paye üzerinde anıtsal bir kubbe yükselmektedir. Haçvari plan yan neflerden farklı olarak orta nefteki kubbeli ana mekânın dört yana doğru genişletilmesiyle oluşturulmaktadır. Her iki

¹⁵⁰ Zeyrek 2015: 2.

¹⁵¹ Schneider 1943: 17.

¹⁵² Şahin 2014: 103.

¹⁵³ Barsanti 2004: 269.

¹⁵⁴ Ermiş 2009: 79.

yanda bulunan neflerin varlığı ile bu plan “Kapalı Yunan Haçı” planından ayrılmaktadır. Haçvari plan genel olarak Erken ve Orta Bizans Dönemi aralığında (VII.-IX. yüzyıl) görülmektedir¹⁵⁵.

İkonoklast Dönem Bizans tarihi ve mimarlığı açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemin kilisenin zaferi ile son bulduğu tarihten itibaren, dini mekânların mimari ve resim sanatı programlarında kilisenin uygun gördüğü kurallar hâkim olmuştur. Böylece dini yapılar en önemli sembollerin başında geldiğinden, bu inancın en önemli simgesi olan haç, kilise planının temel taşı olmuştur. Haçvari planın mimari anlamda çok büyük kiliselerin inşa edilmesine olanak vermediği açıkça görülmektedir. Bu sebeple büyük kiliseler inşa edilmek istendiğinde bu amaç, birden fazla yapının birleştirilmesi ile gerçekleştirilmiştir¹⁵⁶.

Aya İrini Kilisesi, merkezi haçvari kiliselerin öncüsü olarak tanımlanmaktadır. Kilisenin planını incelediğimizde ana mekânın hem uzunlamasına hem de enine doğru genişlediğini görmekteyiz. Merkez bölümünü yan neflerden ayıran sütunların tonozları taşımak dışında başka görevleri bulunmamaktadır. Koimesis ve Klemens Kiliselerinin öncüsü olan Aya İrini Kilisesi haçvari planın en anıtsal örneklerinden biridir (Plan 6). Aya İrini Kilisesi’nin Koimesis Kilisesi’nden ayrılan bir diğer özelliği ise oldukça büyük bir atriuma sahip olmasıdır.

Ankara Klemens Kilisesi’nin; plan tipi, geçirdiği mimari evreler ve dönem özellikleri bakımından, Koimesis Kilisesi ile benzerlikleri oldukça fazladır. Her iki yapıda da Erken Bizans Dönemi yapıları ile Orta Bizans Dönemi yapıları arasında geçiş mimarisi özellikleri görülmektedir. Klemens Kilisesi bugün tamamen yıkılmış durumdadır. Her iki Kilisenin karşılaştırılması için ilk olarak Jerphanion ve Schmit’in plan ve kesitleri kullanılmıştır.

Klemens Kilisesi Ankara’nın Ulus mevkiinde ve Çıkrıkçı yokuşunda bulunmaktadır. Kilisenin bulunduğu yerde bazı duvar kalıntıları ve zeminde bulunan bir kemer ayağı günümüze ulaşmıştır. Klemens Kilisesi de Koimesis gibi erken dönem kubbeli bazilika kiliselerinden, merkezi Yunan haçı planına geçişi temsil etmektedir. Bu planda orta mekânın sağında ve solunda bulunan kalın payeler bölücü elemanlar olarak değil aksine yan nefler ile

¹⁵⁵ Karacan 2009: 84.

¹⁵⁶ Eyice 1988: 48.

orta mekân arasında bir geçit olarak kullanılmıştır. Buna göre yan nefler kubbeli bazilikalarda olduğu gibi karanlık ve ölü mekânlar olarak değil, merkeze bağlı bir planda kullanılmıştır¹⁵⁷.

Klemens Kilisesi, üç bölüme ayrılmış bir narteks ve kapalı yunan haçı planında; merkezi kubbeli, 23x14 metre ölçülerinde küçük bir yapıdır. Dört kolu da hemen hemen birbirine eşit olan ana mekânın haçı oluşturan batı, kuzey ve güney kollarında, ikişer mermer paye üzerinde yükselen galeriler bulunmaktaydı. Kilise ilk bulunduğu bema, doğuda düz duvar ile bitiyor gibi görünürken, Jerphanion'un başkanlığında yapılan kazıların sonucunda, ana apsisinin içten yarım daire, dıştan ise beş cepheli olduğu görülmüştür. Apsisin kuzeyinde bulunan Diokonikon ve güneyinde bulunan Prothesis¹⁵⁸; içte yarım daire dışta ise üç cepheli birer apsisle kapanmaktadır. Diokonikon bölümünde yapılan kazılar sonucunda ayrı bir şapel olarak yapıldığı görülmüştür¹⁵⁹.

Kilisenin ilk inşa tarihi tıpkı Koimesis Kilisesi'nde olduğu gibi farklı görüşlerle aydınlatılmaya çalışılmıştır. Wulff ve Mango Kilisenin boyutları ve mimari elemanlarını göz önüne alarak yapıyı VI. ve VII. yüzyıla tarihlemişlerdir¹⁶⁰. Eyice ise Kilisenin malzeme ve inşa tekniğine dayanarak IX. yüzyıla ait olabileceğini düşünmektedir¹⁶¹.

Merkez kubbeli, kapalı Yunan haçı planında; oluşma ve gelişme sürecinde hem kronolojik hem de coğrafik olarak çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu yeni modelin gelişimi için gerekli olan tüm niteliklerin, İmparatorluğun en büyük Kilisesi olan İstanbul Ayasofyası olduğu konusunda genel bir görüş birliği vardır¹⁶². Birçok seyyah ve araştırmacıya göre Koimesis Kilisesi İstanbul Ayasofya'sından ilham alınarak tasarlanmış ve bazı detayları dışında küçük bir kopyasıdır. Örneğin merkezi kubbe boyutları dışında aynı özellikler göstermektedir.

Merkez kubbeli Yunan Haçı planında iki ana tip öne çıkmaktadır. Birinci tip planda; merkezde bulunan ana kubbe, kare ya da dikdörtgen kesitli kalın ayaklar tarafından taşınmaktadır¹⁶³. Koimesis ve Klemens Kilisesi bu birinci grubu temsil etmektedir. Bu plan tipi VII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar çok geniş bir coğrafyada görülmektedir¹⁶⁴. Dolayısıyla

¹⁵⁷ Ufuk Serin, Bizans Ankarası ve Kaybolan Bir Kültür Mirası: "ST. Clement Kilisesi" MTU JFA 2014/2, 63-92.

¹⁵⁸ Ayine hazırlık odaları.

¹⁵⁹ Serin 2014: 70.

¹⁶⁰ Wulff 1903, 52-66, Mango 1985, 96.

¹⁶¹ Eyice 1991: 7, Serin 2014: 73.

¹⁶² Ousterhout 1999, 16-7: 33.

¹⁶³ Eyice 1958: 40.

¹⁶⁴ Serin 2014, 73.

Koimesis ve Klemens Kiliseleri gibi, bu plan tipinde inşa edilen yapıların büyük bir bölümünün inşa tarihlerinin geniş bir tarih aralığında olabileceği tartışılmaktadır¹⁶⁵.

Bu plan tipinin görüldüğü kiliselerin en önemli ortak özelliği boyutlarında gözlemlenen küçülmedir. Diğer bir özellik ise duvar sıralarında görülen tuğla boyutlarıdır. Klemens Kilisesi'nde görülen tuğla boyutları yaklaşık olarak 30x30 cm. ölçülerinde (1 Roma ayağı 29.6 cm) ve 3 cm. kalınlığındadır. Bu açılardan bakıldığında Klemens Kilisesi malzeme ve yapım teknikleri açısından Koimesis Kilisesi'nde olduğu gibi standart ve homojen özelliklere sahiptir¹⁶⁶.

VIII. yüzyılın sonuna tarihlenen Selanik Ayasofya Kilisesi üç nefte ayrılmış haçvari kubbeli bazilikaların anıtsal bir örneğini teşkil etmektedir. Doğu-batı yönünde uzanan ve Koimesis Kilisesi'nin neredeyse iki katı olan bu planın ölçüleri 35x40 metredir. Yine merkezde dört ağır paye üzerinde yükselen kubbe ve dört yana genişletilen farklı ölçülerdeki haç kolları, haçvari planın karakteristik özelliğini yansıtmaktadır. Ana mekân kuzeyde ve güneyde iki katlı yan nefler, batıda ise yapı ile aynı genişlikte narteks ile çevrelenmiştir. Merkezde bulunan payeler orta nefle aynı aksta olmasına karşın, bu durum kemerlerin düzensiz olmasına neden olmuştur. Beş bölüme ayrılmış narteksin güneyindeki bölüm dışındaki diğer alanların üzeri düz tonoz ile örtülmüştür¹⁶⁷. Koimesis'in 20 ayak çapındaki kubbesi, Selanik Ayasofyası kubbesinin yarısından biraz daha küçüktür. Orta nef ile yan nefler dikdörtgen payeler ile desteklenmiş kemer dizileri ile ayrılmaktadır¹⁶⁸.

SONUÇ

Koimesis Kilisesi, Bizans ve Osmanlı Dönemlerinde ünlü mozaikleri ve I. Nikaia Konsili'nin burada toplandığı düşüncesi ile en çok merak edilen ve ziyaret edilen yapılardan biriydi. 1922 yılına kadar Rum Mahallesi olarak bilinen bölgede, zaman zaman Ermenilerle birlikte ortak kullanılmışsa da daima Rum Kilisesi olarak kalmış ve camiye çevrilmemiştir.

Günümüze kadar Kilisenin bulunduğu alanda arkeolojik kazı çalışması yapılmamıştır. İznik Müzesi tarafından Kilisenin kalıntıları üzerinde yapılan temizlik çalışmaları ve müzeye taşınan eserlerle ilgili herhangi bir rapor ne yazık ki elimizde bulunmamaktadır. Ayrıca XX.

¹⁶⁵ Serin 2014, 73.

¹⁶⁶ Serin 2014, 74.

¹⁶⁷ Kayacan 2009: 84.

¹⁶⁸ Kayacan 2009: 85.

yüzyılın başlarında Kilisede yapılan araştırmalar sırasında çekilen fotoğrafların sadece küçük bir kısmı günümüze ulaşmıştır.

XIV. yüzyılda İznik İmparatorluğu'nun Kilisesi olarak kabul edilen, Hyakinthos Manastırı sınırları içinde bulunan Koimesis Kilisesi aynı zamanda İmparatorluk ailesinin mezarlık alanı olarak kullanılmıştır. Manastırın ve Kilisenin kurucusu kabul edilen Hyakinthos da dahil birçok bani, devlet yöneticisi ve İmparatorluk ailesinin mezarının bulunduğu bu bölgede, her ne kadar kötü durumda olsa da korunmuş olan Böcek Ayazma dışındaki varlığı kabul edilen şapel, kütüphane, vb. gibi yapılar gizemini korumaktadır. Ayrıca bu bölgede Asklepion Tapınağı'nın olduğu düşünülmektedir. Burada bulunan ve Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlarca şifalı su olarak kabul edilen su kaynağının varlığı bu düşünceyi desteklemektedir.

Bu Manastırın neden şehrin merkezine kurulduğu sorusuna cevap aramak için burada bulunan Martyrium ya da Ayazma olarak bilinen yapıya farklı bir açıdan dikkat çekmek gerekir. Martyriumlar Hıristiyanlığın erken dönemlerinde din şehitleri için inşa edilen çeşitli formlardaki küçük boyutlu yapılardır. I. Konsil'in sonrasında ortaya çıkan bu yapılar zamanla Hıristiyanların şehitlerini andıkları merkezler olmuş ve bu kutsal alanın çevresi aynı zamanda şehitlik olarak kullanılmıştır. O halde, Böcek Ayazma yapısının burada şehit edilen bir azize ait olduğunu düşünmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır, tıpkı yakın zamanda keşfedilen İznik Gölü Bazilikası gibi. Sonuç olarak VI. yüzyıla tarihlenen Böcek Ayazma buradaki yapı kompleksinin ilk evresidir ve bu bölge, sınırları henüz bilinmeyen bir Hıristiyan mezarlığı olarak kullanılmıştır. Yaklaşık 100 yıl sonra buraya bir de Kilise yapıldı ve bu Kilisenin güney nefi, narteksi ve çevresi mezarlık olarak kullanılmaya devam etti.

Koimesis Kilisesi, plan olarak erken dönem Bizans yapıları ile merkezi planlı yapılar arasında geçişi ve gelişimi temsil eden en önemli yapılardan biridir. Bazilikalardan farklı olarak merkez, dört ağır payenin taşıdığı geniş kemerler üzerine oturtulan kubbeden oluşmaktadır. Bu geniş kemerler merkezde kolları kısa tutulmuş bir haç şeklini almıştır. XI. yüzyıldaki eklemeler merkezi alanı daha da ön plana çıkararak, çevresinde dehliz olan bir orta mekan tasarlanmıştır. Birçok kez onarım görmüş olan Kilisenin duvarlarında farklı yapı evrelerine ait izler hala görülebilmektedir.

Koimesis Kilisesi'nin sadece temelleri kalmış olsa da Wluff ve Schmit'in yaptığı çalışmalar, Kiliseyi orijinal hali ile yeniden ayağa kaldırabilecek niteliktedir. Ayrıca müzede ve yapının yıkıntıları arasında bulunan eserler bu düşünceyi oldukça güçlü bir şekilde

desteklemektedir. Özellikle Schmit'in mozaikler üzerinde yaptığı restorasyon çalışmaları ve renkli kopyalarının çıkarılması, tıpkı Kariye Kilisesi'nde olduğu gibi mozaiklerin tüm yönleri ile günümüze aktarılması açısından oldukça önemlidir.

Kilisenin erken dönemlerini temsil eden Hyakinthos'un mozaikleri ile 1065-1067 yılları arasına tarihlenen Nikephoros'un mozaikleri arasındaki yaklaşık 400 yıllık gelişim sürecinin örnekleri görülmektedir. Dolayısıyla Kilisenin mozaikleri tarihi sürecin net bir şekilde okunmasında da ayrı bir öneme sahiptir.

Apsis ve bema kemeri mozaikleri üzerindeki farklı evrelerinin bir arada görülebilmesi, her ne kadar restorasyon hatasından kaynaklansa da Kilisenin İkonoklast Dönemden önceye tarihlendiğinin en somut delilidir.

Koimesis Kilisesi'nin yıkıntıları arasında bulunan ve bir bölümü yüzeyde görülen mimari eserler hiçbir koruma önlemi olmadığı için gün geçtikçe erimeye ve yok olmaya devam etmektedir. Yakın zamanda Böcek Ayazma'ya ait yazıtlı mermer levha defineciler tarafından kaçırılmıştır. Aynı şekilde Kiliseden İznik Müzesi'ne götürülen eserler de, uzun yıllar süren restorasyon çalışmaları nedeni ile üzeri açık bir şekilde müze bahçesinde sergilenmektedir. Bunlar arasında çok önemli yazıtlı ve bezemeli mermer levhalar, paye başlıkları, ambonlar, baştaban, korniş vb. eserler bulunmaktadır. Ayrıca bölgedeki modern yapılaşmadan dolayı, Böcek Ayazma ve Kilise sınırları dışındaki diğer tüm eserler ve mezarlar bu yapıların altında kalmıştır. Yakın zamanda, Kilisenin yaklaşık 80 metre batısında inşaat temeli çalışmaları sırasında tespit edilen ve daha sonra İznik Müzesi tarafından sondaj kazıları başlatılan Bizans Dönemine ait yapı bölgenin önemini bir kez daha göstermiştir.

Sonuç olarak Hyakinthos Manastırı sınırları içinde kalan bu bölge; hem Hıristiyanlık ve Bizans tarihi hem de kültür değerlerimiz açısından önemli değere sahiptir. Dolayısıyla buradaki yapıların ve eserlerin süratle korumaya alınması gerekmektedir. Bu bölgenin tüm yönleri ile ortaya konulması ve tanıtılması için yapılacak olan bilimsel arkeolojik kazılar ile birlikte burada açılacak olan bir müze, hem kültür varlıklarımıza sahip çıkmamız hem de İznik ve Ülke turizmi açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Metinde kullanılan kısaltmalar DAI gösterdiği şekilde verilmiştir. Türkçe kısaltmalarda TDK önerileri kullanılmıştır. Antik kaynakların kısaltmalarında Der Kleine Pauly kısaltma listesine uyulmuştur. Bu çalışmada Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesi dikkate alınmıştır.

- Arnakis 1951 G. Arnakis, “Gregory Palamas among the Turks and Documents of His Captivity as Historical Sources”, **Speculum**, 26.1, Chicago, 104-118.
- Akyürek 1996 E. Akyürek, **Bizans'ta Sanat ve Ritüel**, İstanbul.
- Angold 2004 M. Angold, “Nikaia Kenti MS 1000-1400” A. N. Akbulut-G. Ezber (çev.), **Tarih Boyunca İznik Dergisi**, İstanbul, 27-55.
- Barsanti 2004 C. Barsanti, “İznik/Nikaia Arkeoloji Müzesi Kataloğunun Peşinde”, N. B. Kıldacı (çev.), **Tarih Boyunca İznik Dergisi**, İstanbul, 266-300.
- Dallaway 1794 J. Dallaway, **Constantinople: Ancient and Modern with Excurfions to the Shores and Islands of the Archipelago and to the Troad**, London.
- Demiriz 2002 Y. Demiriz, **Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri**, İstanbul.
- Dernschwam 1992 H. Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, Y. Önen (çev.), Ankara.
- Diehl 1892 C. Diehl, “Mosaiques Byzantines de Nicee”, **Byzantinische Zeitschrift**, I, 1892, 74 - 85.
- Ermiş 2009 Ü.M. Ermiş, “İznik ve Çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Eyice 1988 S. Eyice, **İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri**, İstanbul.

- Foss 1996 C. Foss, **Nicaea: A Byzantine Capital and Its Praises**, Brookline.
- Gregoire 1930 H. Gregoire, “Encore la monastere d’Hyacinthe a Nicee”, **Byzantion**, 5, Leuven, 287-93.
- Grelais 1998 J. P. Grelais, **Dr. J. Covet: Voyages en Turquie 1675-1677**, Realites Byzantines 6, Paris.
- Hachlili 2009 R. Hachlili, **Ancient Mosaic Pavements**, Boston.
- Hammer 1818 J. von Hammer, Umblick auf einer Reise von Constatinopel nach Brussa und dem Olympos, und von da zurück über Nicaa und Nicomedien, Pesth.
- Kahya 1996 Y. Kahya, “İstanbul Bizans Mimarisinde Tuğla Boyutları Üzerine”, Z. Ahunbay - K. Eyüpgiller - D. Mazlum (der.), **Prof. Doğan Kuban’a Armağan**, İstanbul, 171-82.
- Karacan 2009 E. Karacan, “Bursa ve Çevresindeki Bizans Dini Mimarisi” Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.
- Kinneir 1818 J. M. Kinneir, Journey Through Asia Minor Armenia and Koordistan, London.
- Kulunyar 1990 A. Kulunyar, “İznik’teki Bizans Dönemi Yapılarında Tarihlendirme Sorunları ve Malzeme-Teknik”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Maffei 2004 F. de Maffei, “İznik’te II. Konsil, VII. Ökümenik Konsil ve İznik Bakire Meryem Dormisyon Kilisesi Bemasındaki Mozaikler”, A. N. Akbulut (çev.), **Tarih Boyunca İznik Dergisi**, İstanbul, 109-117.
- Mango 1959 C. Mango, “The date of the nathex mosaics of the church of the Dormition at Nicaea”, **Dumbarton Oaks Paper**, 13, 245-252.
- Ödekan 1997 **A. Ödekan, “Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Mozaik**, 2.Cilt.
- Ötüken 1990 Y. Ötüken, “Bizans Duvar Tekniğinde Tektonik ve Estetik Çözümler”, **Vakıflar Dergisi**, İstanbul, 395-410.

- Ötüken 1986 Y. Ötüken vd., **Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV**, Ankara.
- Özcan 2002 H. Ö. Özcan, “Bizans Dini Mimarisinde Kiborion Tipinin İstanbul ve Anadolu’daki Örnekleri Işığında Değerlendirilmesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Özgen 2007 Ö. Özgen, “Kurtuluş Savaşında İznik Cephesi” Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Peschlow 1972 U. Peschlow, “Neue Beobachtungen zur Architektur und Ausstattung der Koimesis-Kirche in Iznik”, **Istanbuler Mitteilungen**, 22, 145-187.
- Peschlow 2004 U. Peschlow, “Nikaia/İznik Kiliseleri”, **Tarih Boyunca İznik**, İstanbul, 200-217.
- Peschlow 2017 U. Peschlow, “Nicaea”, **The Archaeology of Byzantine Anatolia**, New York, 203-216.
- Peyssonel 2005 C. de Peyssonel, **1745 Yılında İzmit ve İznik’e Yapılmış Bir Gezinin Öyküsü**, F. Y. Ulugün (çev.), Kocaeli.
- Pococke 1745 R. Pococke, **A Description of the East and some other Countries**, II, London.
- Schmit 1927 T. Schmit, **Die Koimesis-Kirche in Nikaia das Bauwerk und die Mosaiken**, Berlin-Leipzig.
- Schneider 1938 A. M. Schneider, W. Karnapp, **Die Stadtmauer von İznik (Nicaea)**, Berlin.
- Schneider 1943 A. M. Schneider, **Die römischen und byzantinischen Denkmäler von İznik-Nikaea**, Berlin.
- Serin 2014 U. Serin, “Bizans Ankarası ve Kaybolan Bir Kültür Mirası: ST. Clement Kilisesi”, **MTU JFA**, 2, 63-92.
- Sestini 1789 D. Sestini, **Voyage dans la Grece asiatique, a la peninsule de Cyzique, a Brusse et a Nicee**, Paris.

- Şahin 1979 S. Şahin, Katalog der Antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia) / İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu I, Bonn.
- Şahin 2004 S. Şahin, “Hellenistik ve Roma Çağlarında İznik/Nikaia”, **Tarih Boyunca İznik**, İstanbul, 3-23.
- Şahin 2014 M. Şahin, “İznik Koimesis Kilisesi ve Böcek Ayazma Üzerine”, **Bursa’da Zaman**, 10, Bursa, 102-104.
- Texier 2002 C. Texier, **Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi I**, A. Suat (çev.), Ankara.
- Underwood 1959 P. A. Underwood, “The Evidance of Restorations in the Sanctuary Mosaics of the Curch of the Dormition at Nicaea”, **Dumbarton Oaks Paper**, 13, 235-243.
- Wulff 1903 O. Wulff, **Die Koimesiskirche in Nicae und ihre Mozaiken** (Strasburg), J. H. Ed. Heitz (Heitz&Mündel) Publishing.
- Yalman 2002 B. Yalman, **Nikaia/İznik**, Bursa.
- Yıldırım 2013 F. Yıldırım, “14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi’ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.
- Zeyrek 2015 İ. N. Zeyrek, “İznik’te Romaniot Yahudiliğın İzleri: Böcek Ayazma”, Unesco Dünya Mirası Yolunda İznik/Nikaea, Uluslararası Sempozyum, 2-4 Ekim, Bursa.

ÇİZİMLER, HARİTALAR VE PLANLAR LİSTESİ

Çizimler;

Çizim 1: Rahip Covet'in Koimesis Kilisesi'ne ait plan çizimi (Grelais, 1998: s. 300).

Çizim 2: Rahip Covet'in Koimesis Kilisesine ait cephe çizimleri. Üstte Kilisenin batı cephesi, altta ise kuzey cephesi görülmektedir. (Grélois, 1998: s. 302).

Çizim 3: Charles de Peyssonel'e ait Koimesis Kilisesi batı cephesi çizimi (Peyssonel, 2005: 39).

Çizim 4: J. von Hammer'in kaydettiği mozaik yazıt (Hammer, 1818: 189).

Çizim 5: Mozaiklerin renkli çizimlerinden örnekler (Schmit 1927: Tafel XXIII-XXIV-XXVI).

Çizim 6: Apsis Mozağindeki haç izleri (sol), İstanbul Aya İreni Kilisesi Apsis Mozağı (sağ) (Underwood, 1959: 243).

Çizim 7: Kilisenin naosunda yer alan Opus Sectile zemin mozaikleri. (Wulff 1903: Tafel VI)

Çizim 8: Güney nefte bulunan arkosolium (Wulff 1903: 185).

Haritalar;

Harita 1: İznik Kenti ve Hyakinthos Manastırı (Peschlow 2017 Figür 15.2).

Harita 2: Koimesis Kilisesi (<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr>).

Planlar;

Plan 1: Koimesis Kilisesi Planı, (Schmit 1927 Tafel IV).

Plan 2: İznik Ayasofya Kilisesi(Özyurt 2002: Levha 4)

Plan 3: Böcek Ayazma (Yalman 2002: 120).

Plan 4: Koimesis Kilisesi mevcut duvarlar ve yapı evreleri.

Plan 5: Koimesis Kilisesi mozaiklerin yerleşim planı (Schmit, 1927: Tafel XX).

Plan 6: Eriene Kilisesi, Koimesis Kilisesi, Klemens Kilisesi, Selanik Ayasofyası, Gül Camii

LEVHALAR LİSTESİ

Levha 1

Resim 1: Hammer'in gördüğü mozaik panonun fresk kopyası (Wulff, 1903: 7).

Resim 2: Koimesis Kilisesi narteks kuzey duvarı Neophytos Lahti (Wulf 1903: 182).

Levha 2

Resim 1: Zemin döşemeleri ve paye ayakları (Peschlow 1973: Tafel 41.1).

Resim 2: Zemin döşemeleri ve paye ayakları (Peschlow 1973: Tafel 41.2).

Resim 3: Kubbeyi taşıyan masif ayaklar (Peschlow 1972: Tafel 39.1).

Resim 4: Narteks kuzey duvarına bakış (Peschlow 1972: Tafel 39.2).

Levha 3

Resim 1: Kuzeydoğudan görünüm, çevre duvarları ve çan kulesi (Schmit 1927: Tafel II)

Resim 2: İznik Müzesi bahçesinde sergilenen Koimesis Kilisesi'ne ait eserler (18.12.2018).

Levha 4

Resim 1: Koimesis Kilisesi (sol) ve Böcek Ayazma (sağ). Hava Fotoğrafı, Serkan Gündüz.

Resim 2: Böcek Ayazma (12.09.2019)

Resim 3: Böcek Ayazma giriş kapısı (12.09.2019)

Resim 4: Böcek Ayazma içeriden görünüm (12.09.2019).

Resim 5: Kilisenin batısında bulunan Bizans Dönemine ait duvarlar (12.09.2019).

Resim 6: Bizans Dönemine ait yapıların içinde bulunan su kuyusu (12.09.2019).

Levha 5

Resim 1: Kilisenin batısından görünüm (Wulff 1903: Fig. 5).

Resim 2: Kuzey nef kuzey duvarı (12.09.2019).

Levha 6

Resim 1: Apsis Mozaığının evreleri (Schmit 1927: Tafel XX).

Resim 2: Tahtın Hazırlanması Sahnesi (Hetoimasia) (De Maffei, 2004: 114).

Resim 3: Bema kemerindeki meleklerin restorasyon sonrası görünümü (Underwood 1959: 247).

Resim 4: ΔYNAMIC renklendirilmiş detay (Schmit, 1927: Tafel XVII).

Resim 5: İkonoklast Dönem Koimesis Kilisesi Apsis Mozağındeki haç izleri (sol), İstanbul Aya İreni Kilisesi Apsis Mozağı (sağ) (Underwood, 1959: 243).

Resim 6: Selanik Ayasofyası Apsis Mozağı (Underwood 1959: 251).

Levha 7

Resim1: Eleousa Meryem Mozağı (sol), Eleousa Meryeminin yüzü renklendirilmiş detay (sağ) (Schmit, 1927: Tafel XXV-XXVI).

Resim 2: Antiphonitis İsa Mozağı (Schmit, 1927: Tafel XXVII).

Levha 8

Resim 1: Narteksten orta nefe geçilen ana kapı üzerinde Meryem Theotokos mozağı (Mango, 1959: 253).

Resim 2: Narteks merkez tonoz mozağı (sol), büstlerin detayları (sağ) (Peschlow 2004: 207).

Levha 9

Resim 1: Koimesis Kilisesi güney nef zemininden bir örnek (Wulff 1903:168).

Resim 2: Naos, ana mekan zemin plakalarından örnekler (Schmit 1927: Tafel III).

Resim 3: Hyakinthos monogramlı mermer levha İznik Müzesi bahçesi (sol) (18.12.2018), levhanın tamamlanmış çizimi (sağ) (Wulff 1903: 189).

Resim 4: İznik Müzesi 749 ve 750 envanter numaralı levhalar (18.12.2018).

Resim 5: İznik Müzesi, iki yüzü işlenmiş 735 envanter numaralı levha (18.12.2018).

Levha 10

Resim 1. Neophytos lahtine ait mermer levha arka yüzü (Barsanti 2004: 287, 50b).

Resim 2: İznik Müzesi, 2484 envanter numaralı Neophytos lahtine ait mermer levha ön yüzü (18.12.2018).

Levha 11

Resim 1. İznik Müzesi 328 envanter numaralı ambon (18.12.2018).

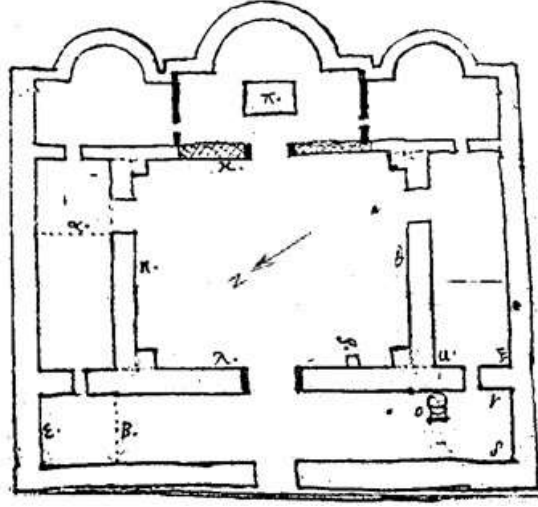
Resim 2. İznik Müzesi 328 envanter numaralı ambon (18.12.2018).

Levha 12

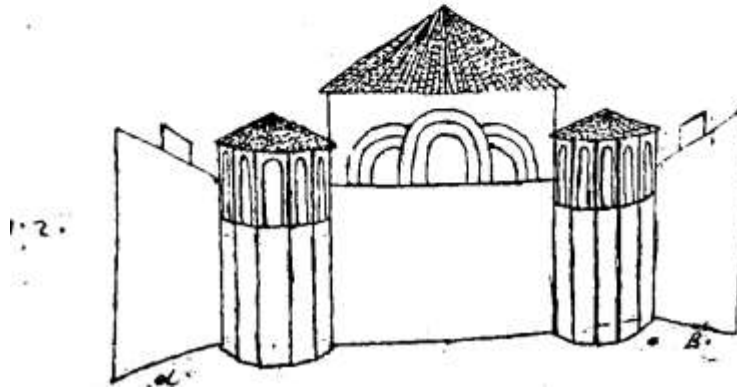
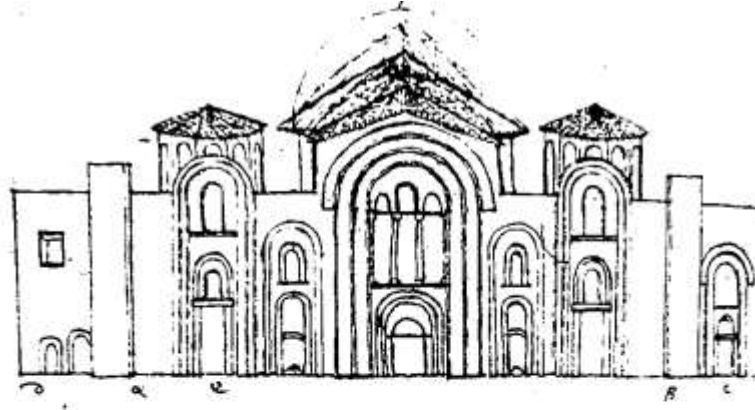
Resim 1. Monogramlı baştaban (Peschlow 2017: Fig. 15. 6.).

Resim 2: Kilise kalıntıları arasında görülen, monogramlı sütun başlığı (12.09.2019).

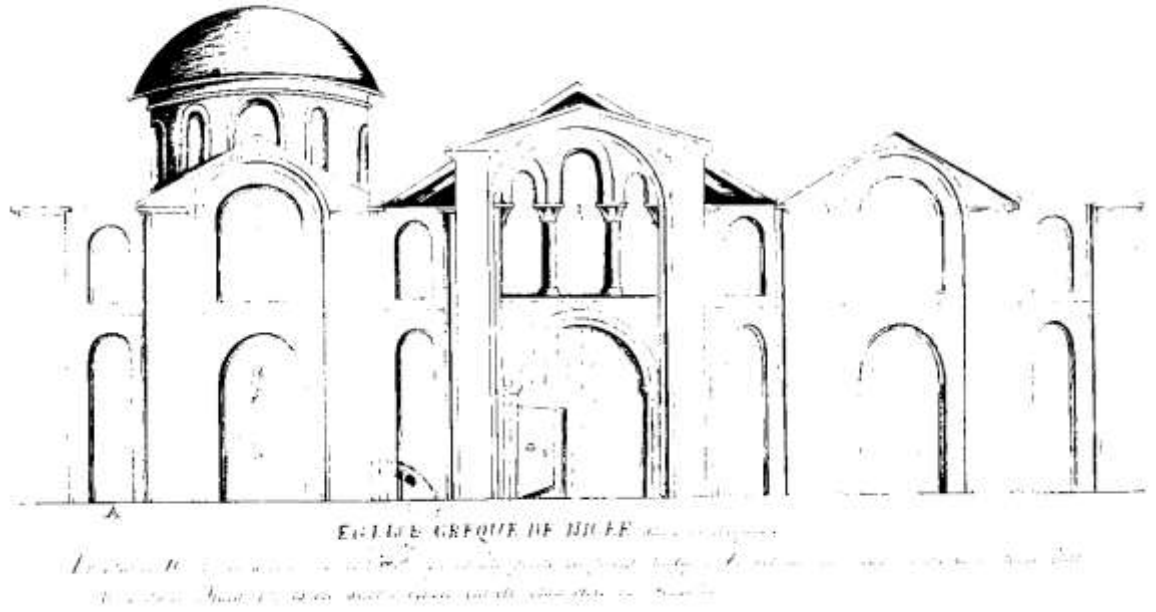
ÇİZİMLER

Çizim1: Rahip Covel'in Koimesis Kilisesi'ne ait 1676 tarihli plan çizimi (Grélois, 1998: s. 300)

Çizim 2: Rahip Covel'in Koimesis Kilisesine ait 1676 tarihli cephe çizimleri. Üstte Kilisenin batı cephesi, altta ise kuzey cephesi görülmektedir. (Grélois, 1998: s. 302).

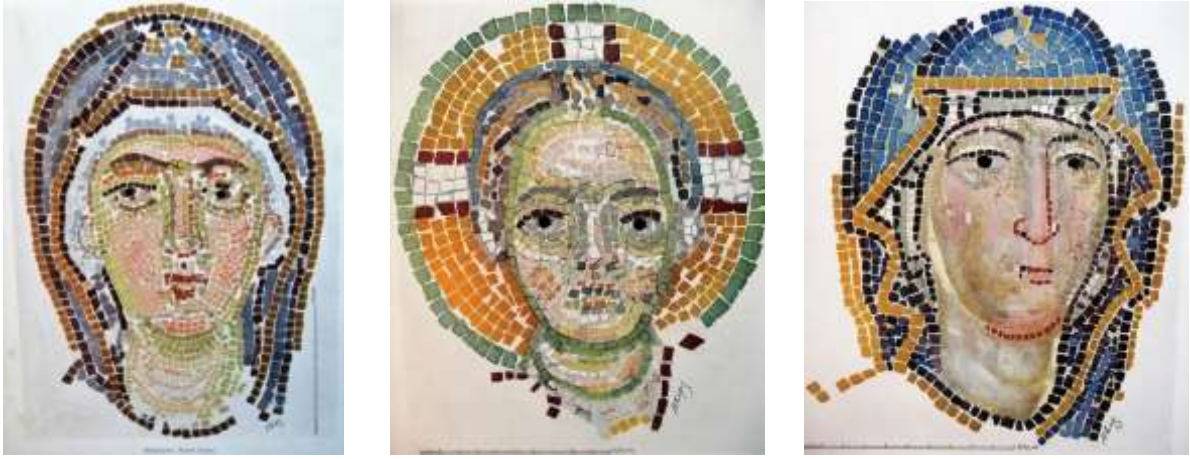

Çizim 3: C. de Peyssonel'e ait Koimesis Kilisesi batı cephesinin 1745 tarihli çizimi (Peyssonel 2005: 39).

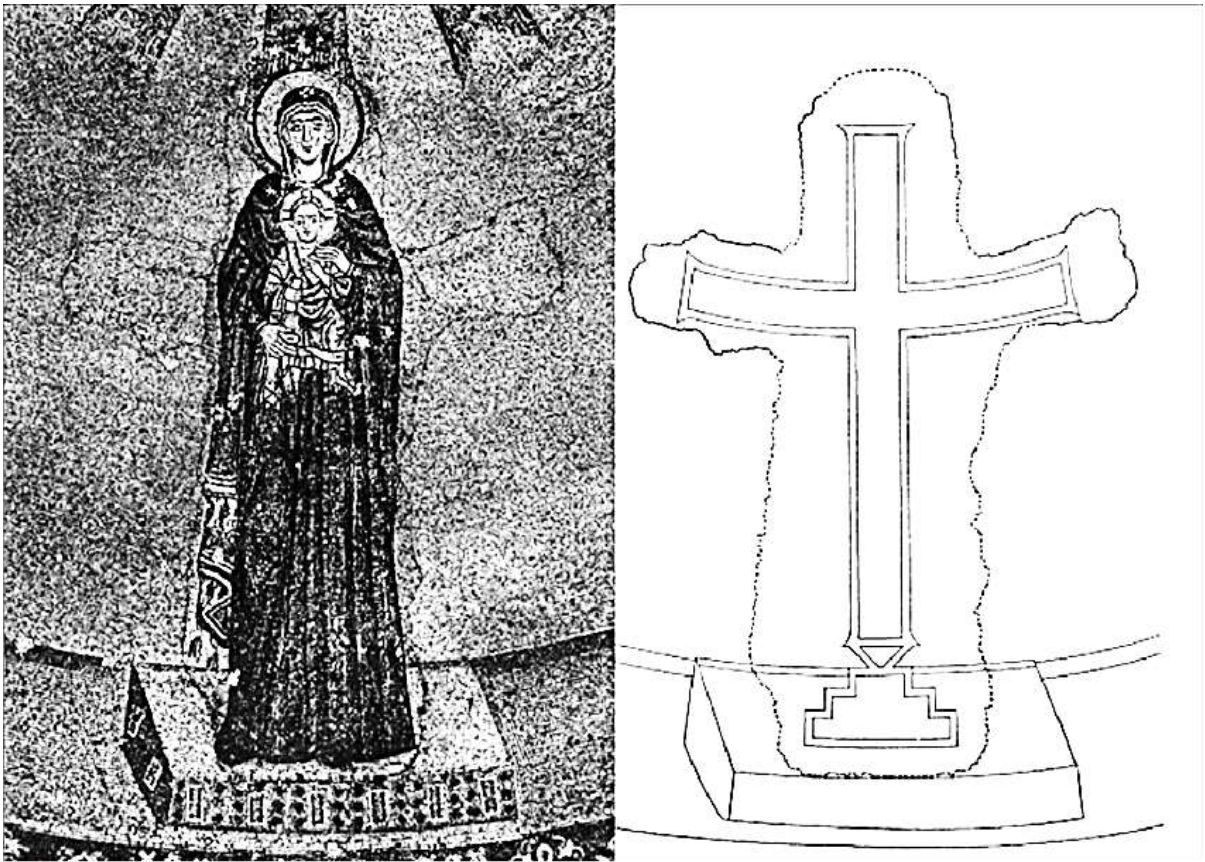
ΑΝΑΞΚΡΑΤΑΙΟΣ
ΔΕΣΠΟΤΙΣΚΟΝΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΜΟΝΗΝΠΡΟΝΟΙΑΣΑΖΗ
ΤΗΝΕΝΘΑΔΕ
ΔΩΡΟΝΔΙΔΟΣΙΝΘΥ
ΚΛΕΘΠΑΤΡΙΚΙΩ
ΒΟΥΛΗΤΗΙΟΚΤΡΟΣΕΝ
ΠΕΔΩ.

Αναξ κραταιος
Δεσποτης Κωνσταντινος
μονην προνοιας
αζητην ενθαδε
δωρον διδοσιν
θυκλεθι πατρικιω
βυλητη ο κυρος
εν πεδω.

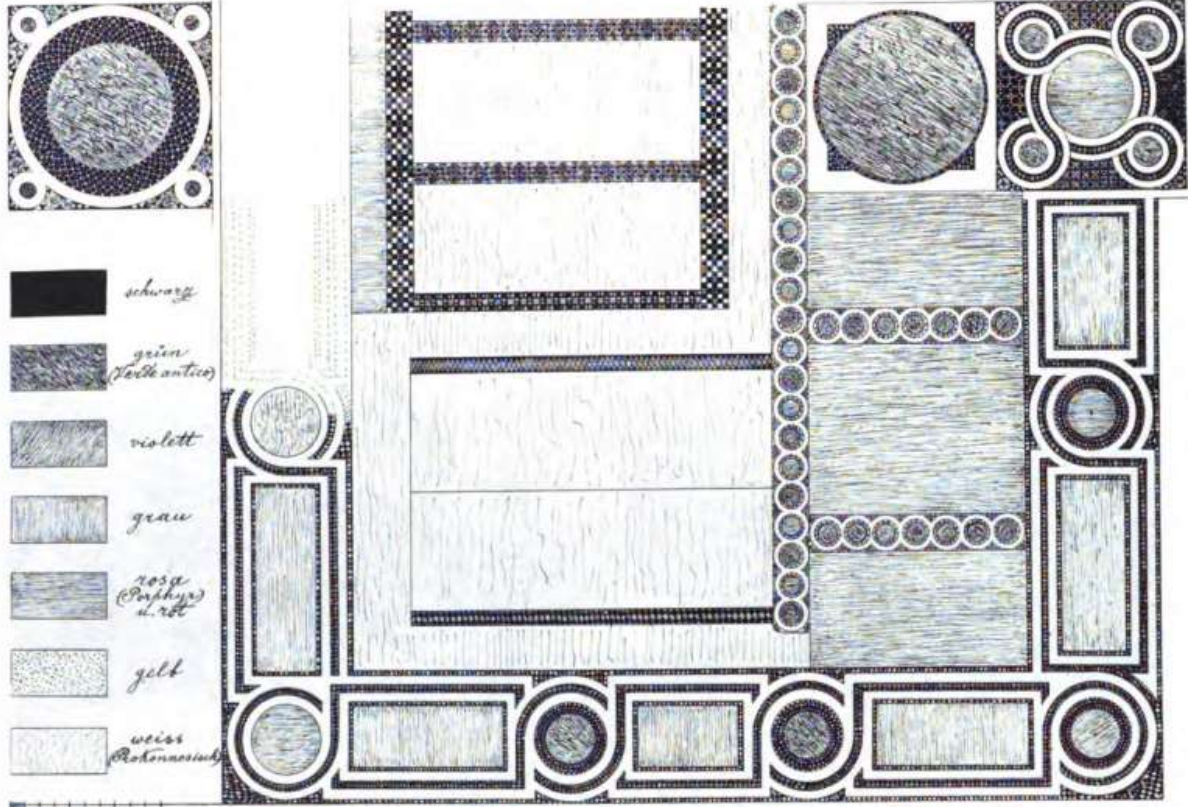
Çizim 4: J. von Hammer'in kaydettiği mozaik yazıt (Hammer, 1818: 189).

Çizim 5: Mozaiklerin renkli çizimlerinden örnekler (Schmit 1927: Tafel XXIII-XXIV-XXVI).

Çizim 6: Apsis Mozağindeki haç izleri (sol), İstanbul Aya İreni Kilisesi Apsis Mozağı (sağ) (Underwood, 1959: 243).

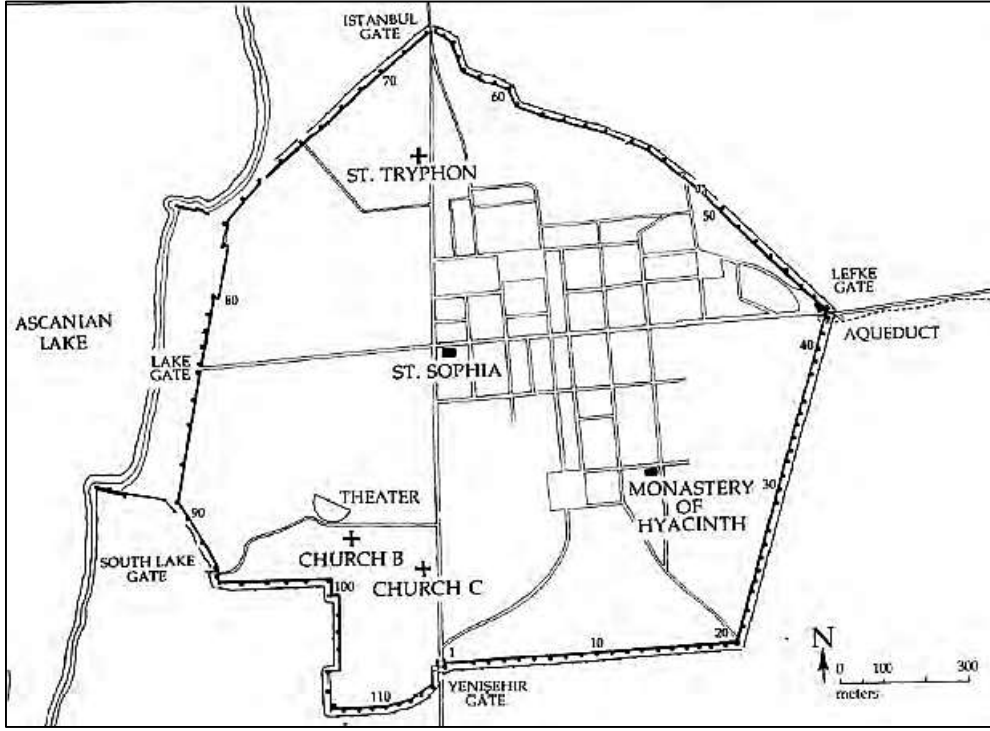

Çizim 7: Kilisenin naosunda yer alan Opus Sectile zemin mozaikleri. (Wulff 1903: Tafel VI)

Çizim 8: Güney nefte bulunan arkosolium (Wulff 1903: 185).

HARİTALAR

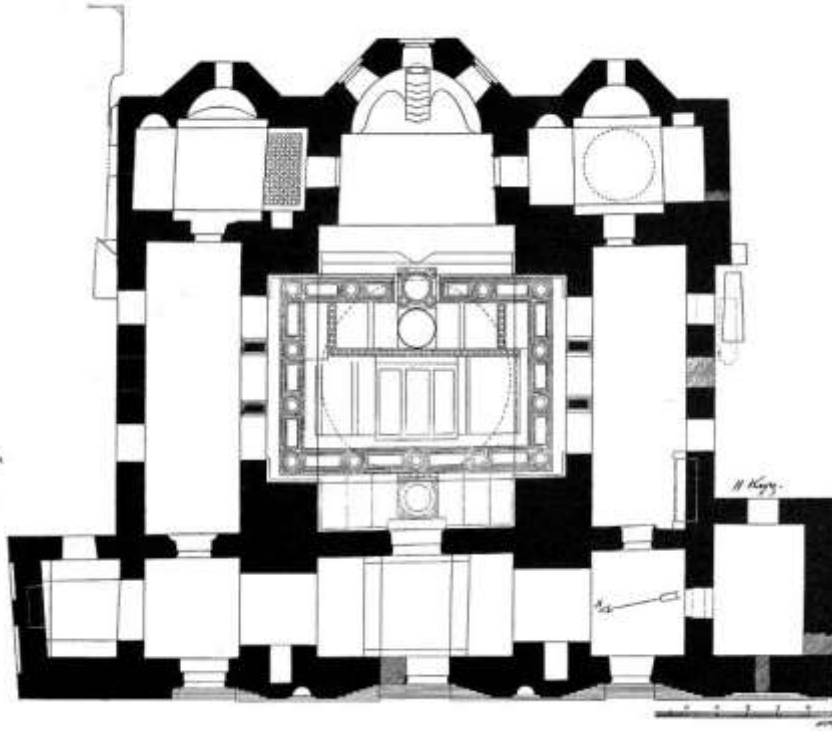

Harita 1: İznik Kenti ve Hyakinthos Manastırı. (Peschlow 2017 Figür 15. 2.)

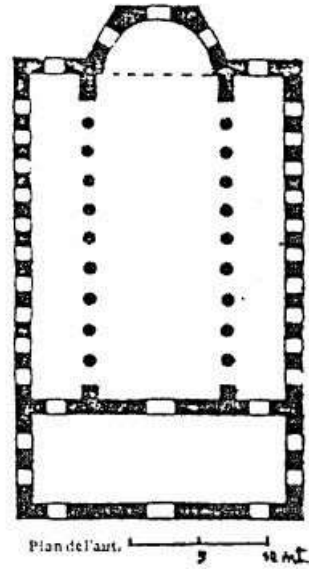

Harita 2: Koimesis Kilisesi konumu (<https://parselorgu.tkgm.gov.tr>).

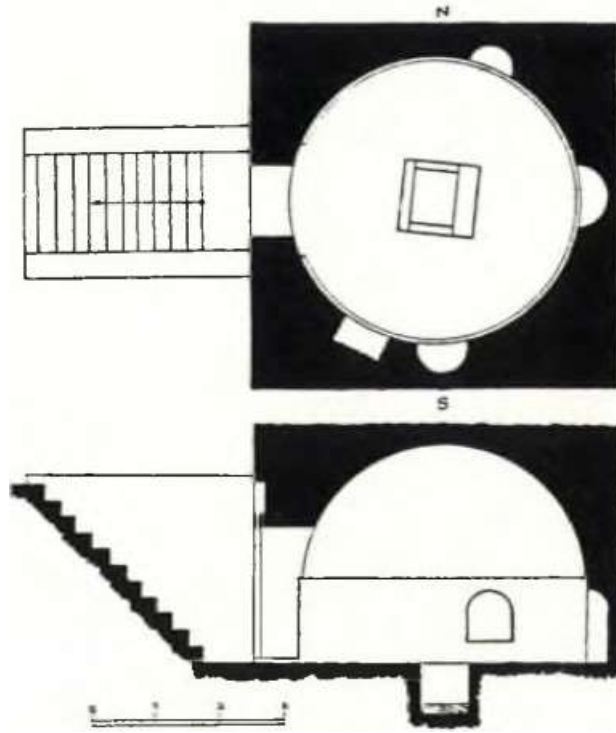
PLANLAR

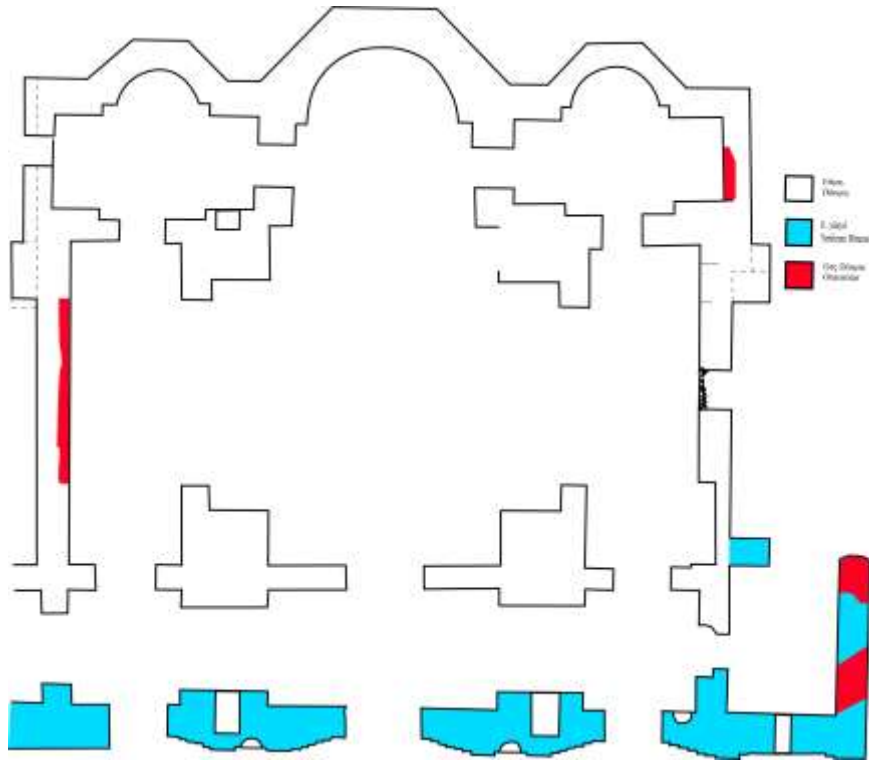
Plan 1: Koimesis Kilisesi Planı, (Schmit 1927 Tafel IV).

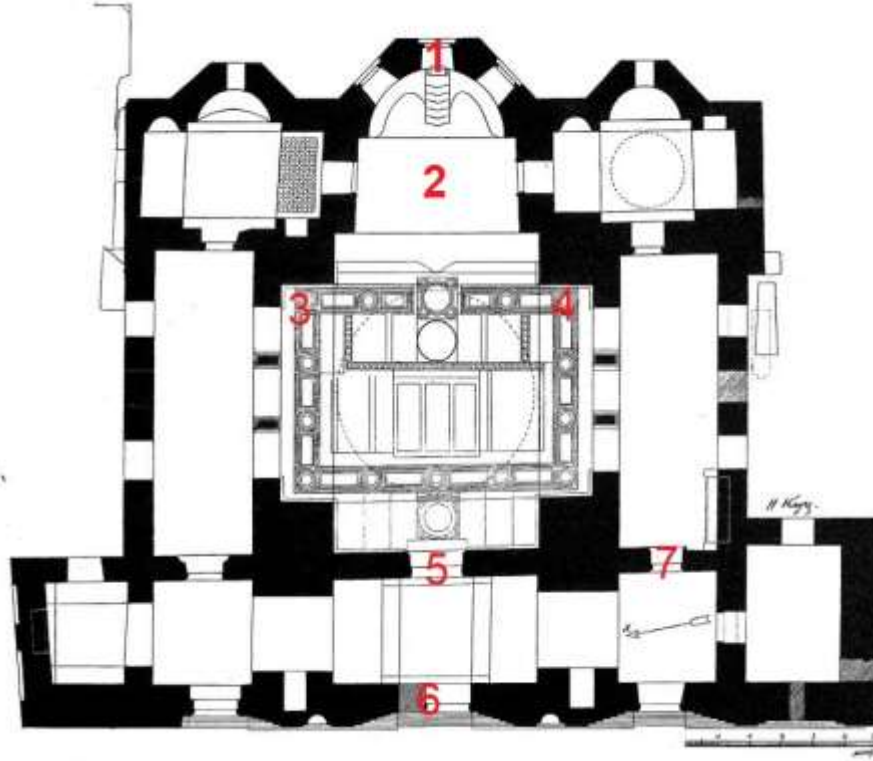
Plan 2: İznik Ayasofya Kilisesi (Özyurt 2002: Levha 4).

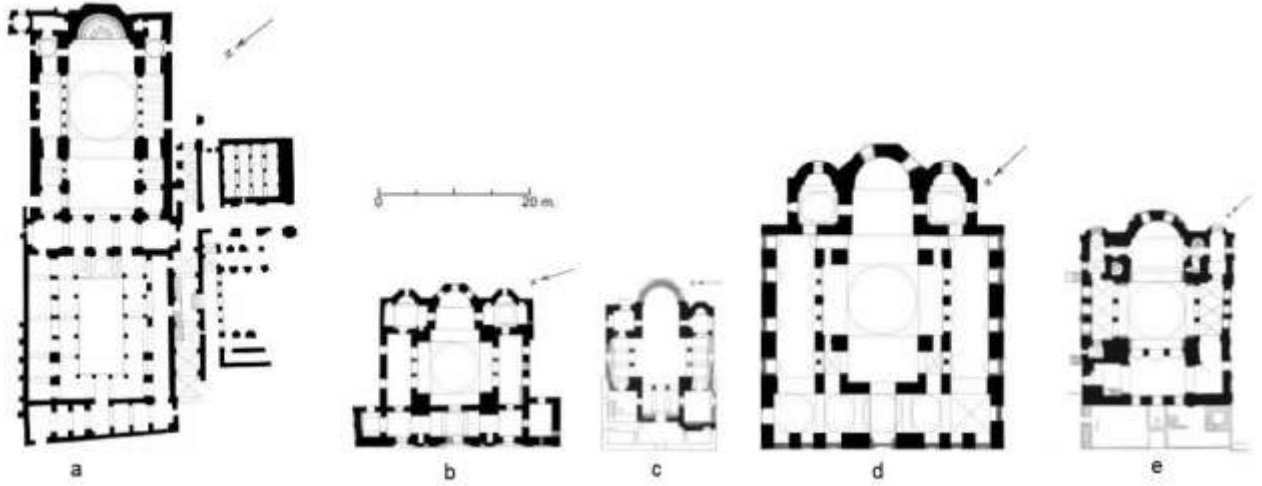
Plan 3: Böcek Ayazma (Yalman 2002: 120).

Plan 4: Koimesis Kilisesi mevcut duvarlar ve yapı evreleri.

Plan 5: Koimesis Kilisesi planı ve mozaiklerin yerleşim şeması; 1. Meryem ve Çocuk İsa / 2. Hetoimasia ve Melekler / 3. Eleousa Meryem / 4. Antiphonitis İsa / 5. Meryem Theotokos / 6. Sekiz Kollu Haç, Madalyonlar ve Yazarlar / 7. Meryem, İsa, X. Konstantin ve Patrik Nikephoros (Schmit, 1927: Tafel XX).

Plan 6: Aya İrinli Kilisesi (a), Koimesis Kilisesi (b), Klemens Kilisesi (c), Selanik Aya Sofya Kilisesi (d), Theodosios Kilisesi (Gül Camii) (e).

LEVHALAR

Levha 1

Resim 1: Hammer'in gördüğü mozaik panonun fresk kopyası (Wulff, 1903: 7).

Resim 2: Koimesis Kilisesi narteks kuzey duvarı Neophytos Lahti (Wullf 1903: 182).

Resim 1: Zemin döşemeleri ve paye ayakları (Peschlow 1973: Tafel 41. 1.).

Resim 2: Zemin döşemeleri ve paye ayakları (Peschlow 1973: Tafel 41.2.).

Resim 3: Kubbeyi taşıyan masif ayaklar (Peschlow 1972: Tafel 39. 1).

Resim 4: Narteks kuzey duvarına bakış (Peschlow 1972: Tafel 39. 2).

Resim 1: Kuzeydoğudan görünüm, çevre duvarları ve çan kulesi (Schmit 1927: Tafel II)

Resim 2: İznik Müzesi bahçesinde sergilenen Koimesis Kilisesi'ne ait eserler (18.12.2018).

Resim 1: Koimesis Kilisesi (sol) ve Böcek Ayazma (sağ), Hava fotoğrafı (Serkan Gündüz).

Resim 2: Böcek Ayazma (12.09.2019)

Resim 3: Böcek Ayazma giriş kapısı (12.09.2019)

Resim 4: Böcek Ayazma içeriden görünüm (12.09.2019).

Resim 5: Kilisenin batısında bulunan Bizans Dönemine ait yapı kalıntıları (12.09.2019).

Resim 6: Yapı kalıntıları arasında bulunan su kuyusu (12.09.2019).

Resim 1: Kilisenin batısından görünüm (Wulff 1903: Fig. 5)

Resim 2: Kuzey nef kuzey duvarı (12.09.2019).

Resim 1: Apsis Mozağının evreleri (Schmit 1927: Tafel XX)

Resim 2: Tahtın Hazırlanması Sahnesi (Hetoimasia) (De Maffei, 2004: 114).

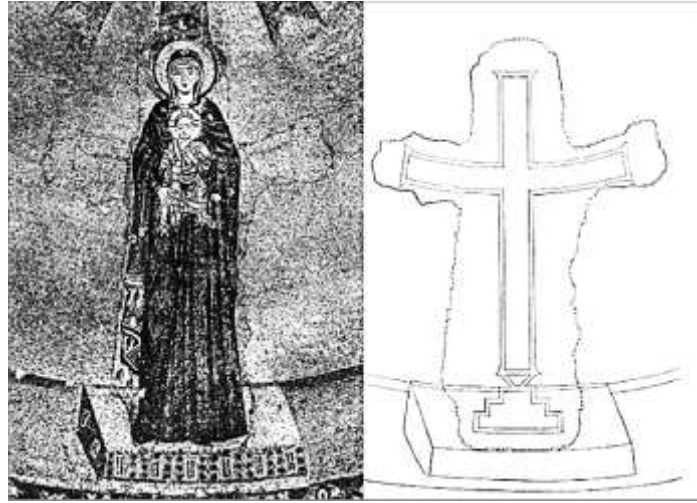
Resim 3: Bema kemerindeki meleklerin restorasyon sonrası görünümü (Underwood 1959: 247).

Resim 4: ΔΥΝΑΜΙΣ renklendirilmiş detay (Schmit, 1927: Tafel XVII).

Resim 5: Bema kemeri mozaiklerinden Dynamis'in yüzünün renklendirilmiş çizimi (sol), Kariye Müzesi (Chora Manastırı Kilisesi) dış narteks Aziz George mozaiği (sağ).

Resim 6: İkonoklast Dönem Koimesis Kilisesi Apsis Mozağindeki haç izleri (sol), İstanbul Aya İreni Kilisesi Apsis Mozaği (sağ) (Underwood, 1959: 243).

Resim 7: Selanik Ayasofyası Apsis Mozaği (Underwood 1959: 251).

Resim1: Eleousa Meryem Mozaïği (sol), Eleousa Meryeminin yüzü renklendirilmiş detay (sağ) (Schmit, 1927: Tafel XXV-XXVI).

Resim 2: Antiphonitis İsa Mozaïği (Schmit, 1927: Tafel XXVII)

Resim 1: Narteksten orta nefe geçilen ana kapı üzerinde Meryem Theotokos mozaïği (Mango, 1959: 253).

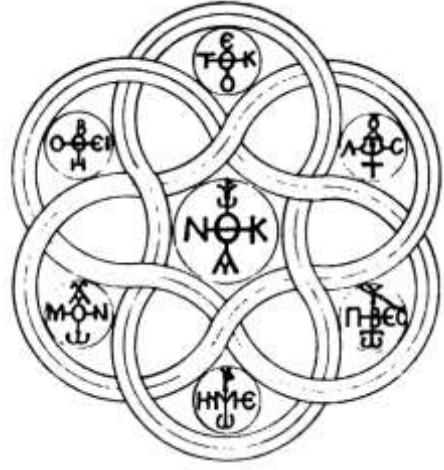
Resim 2: Narteks merkez tonoz mozaïği (sol), büstlerin detayları (sağ) (Peschlow 2004: 207).

Resim 1: Koimesis Kilisesi güney nef zemininden bir örnek (Wulff 1903:168).

Resim 2: Naos, ana mekan zemin plakalarından örnekler (Schmit 1927: Tafel III)

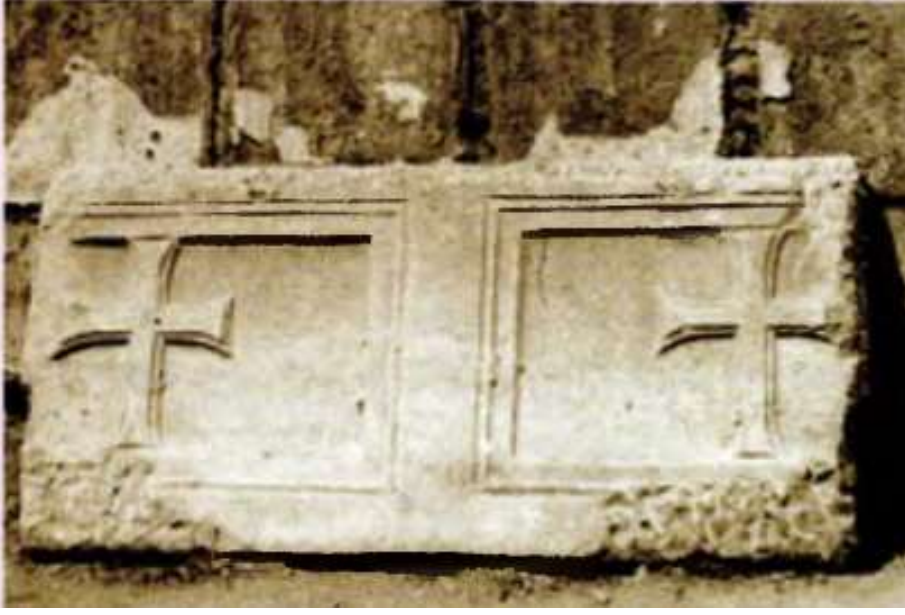
Resim 3: Hyakinthos monogramlı mermer levha İznik Müzesi bahçesi (sol) (18.12.2018), levhanın tamamlanmış çizimi (sağ) (Wulff 1903: 189).

Resim 4: İznik Müzesi 749 ve 750 envanter numaralı levhalar (18.12.2018).

Resim 5: İznik Müzesi, iki yüzü işlenmiş 735 envanter numaralı levha (18.12.2018).

Resim 1. Neophytos lahtine ait mermer levha arka yüzü (Barsanti 2004: 287, 50b)

Resim 2: İznik Müzesi, 2484 envanter numaralı Neophytos lahtine ait mermer levha ön yüzü (18.12.2018).

Resim 1. İznik Müzesi 328 envanter numaralı ambon (18.12.2018).

Resim 2. İznik Müzesi 327 envanter numaralı ambon (18.12.2018).

Resim 1. Monogramlı baştaban (Peschlow 2017: Fig. 15. 6.).

Resim 2: Kilise kalıntıları arasında görülen, monogramlı sütun başlığı (12.09.2019).

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Sedat Güngördü		
Doğum Yeri ve Yılı	Suşehri - 1984		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce - İyi		
Eğitim Durumu	Başlama	Bitirme	Kurum Adı
Lise	1999	2002	Habire Yahşi Lİsesi
Üniversite	2010	2014	Anadolu Üniversitesi/İktisat Fakültesi/Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri
Üniversite	2012	2015	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Arkeoloji
Yüksek Lisans	2016	2019	Bursa Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Arkeoloji (YI) (Tezli)/
Çalıştığı Kurumlar	2007	2013	T.C. Vilayetler Hizmet Birliği/İstanbul Pozisyon: İdari İşler Amiri
	2014	2015	Tepecik-Çiftlik Kazısı/Niğde Pozisyon: Arkeolog/Mimari Çizim
	2016	2019	İznik Gölü Bazilikası Sualtı Çalışmaları / Bursa Pozisyon: Heyet Üyesi / Arkeolog / Sualtı Mimari Çizim
İletişim	Cep Tel: 530 560 3628 E-posta : gungordusedat@gmail.com		

